

CUMHURİYETİN ZİHİNSEL VE KÜLTÜREL TAŞLARI: SATRANÇ (1923-1991)

INTELLECTUAL AND CULTURAL STONES OF THE REPUBLIC: CHESS (1923-1991)

DEMET CANSIZ*

Sorumlu Yazar

Öz

Satranç, kökeni oldukça eski tarihlere dayanan bir çeşit zekâ ve strateji oyunudur. Oyunun zihinsel gelişim ve askerî eğitime sunduğu olumlu katkılar Türk dünyasında köklü ve seçkin bir yer elde etmesine vesile olmuştur. Nitekim iki dimağın mücadelesi şeklinde tanımlanan satranç oyunu Türk hakanları tarafından belirli taşlar aracılığıyla savaş taktiklerinin uygulandığı bir simülasyon alanı olarak görülmüştür. Satrancın icadı ve yayılış güzergâhı hakkında farklı iddialar mevcuttur. Bu bağlamda bazı Türk tezleri ortaya atılmışsa da dünyadaki hâkim görüş oyunun Hindistan menşecili olduğu yönündedir. Bununla birlikte Türklerin satranç oyununun gelişimine sunduğu mühim katkılar literatürdeki yerini almıştır. Satranç, Türk dünyasında bir çeşit savaş ve taktik oyunu olarak kabul edildiğinden askerî eğitim yönüyle önem kazanmıştır. Aynı zamanda Türk kültür, sanat, tarih ve edebiyat alanlarını da etkilemiştir. Satrancın izleri saray hayatına da yansımıştır. Osmanlı Devleti'nde satranç, halk arasında bir çeşit eğlence aracı iken, sarayda ise daha çok eğitim maksadıyla ön plana çıkmıştır. Cumhuriyet döneminde tamamen büyüme ve gelişme sürecine giren satranç kurumsal bir kimlik kazanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında eğitim hayatına dahil edilen satranç oyunu, profesyonel kulüplerin kurulması ile ivme kazanmıştır. Bu çalışmada tarihî seyir içerisinde Türklerin satranç oyununa ilgisi, satrancın Türk kültür, medeniyet, eğitim, sanat, edebiyat ve toplum hayatındaki yeri vurgulanmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet dönemindeki ilerleme süreci ulusal ve uluslararası gelişmeler çerçevesinde şekillendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Satranç Tarihi, Kültürel Aktarım ve Satranç, Cumhuriyet Dönemi, Satrancın Gelişimi, Kurumsallaşma ve Profesyonelleşme.

Abstract

Chess is a strategic and intellectual game that originated in ancient times. Its positive contributions to mental development and military training have secured it a prominent and distinguished role throughout Turkish history. As a matter of fact, chess, often described as a battle of minds, was seen by Turkish Khans as a simulation in which war tactics were practiced using symbolic pieces. Although there are different claims regarding the invention and dissemination of chess, the dominant view in the literature suggests that the game originated in India. However, Turkish contributions to the development of chess are also documented in the literature. Chess, which has significant popularity worldwide, has also been seen as a form

Araştırma Makalesi / Künye: CANSIZ, Demet. "Cumhuriyetin Zihinsel ve Kültürel Taşları: Satranç (1923-1991)". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 118 (Haziran 2026),s. 341-367. <https://doi.org/10.60163/tkhcbva.1714155>

* Dr. Öğretim Üyesi, Milli Savunma Üniversitesi, Deniz Harp Okulu, Beşerî ve Sosyal Bilimler Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul/Türkiye, demet.cansiz@msu.edu.tr., ORCID: 0000-0002 2084-9349.

of warfare and tactical training in Turkish society and has had an important place, especially in military training. It also influenced Turkish culture, art, history and literature. Chess left its mark on palace culture as well. In the Ottoman Empire, chess was used in the palace for educational purposes and as a diplomatic gift, while it served as a form of entertainment among the public. During the Republican period, chess grew, developed and gained an institutional identity. The game of chess, which was included in educational programs in the early years of the Republic, became widespread with the establishment of professional clubs. This study examines the interest of the Turks in the game of chess in the historical relationship between Turkish society and chess, as well as its role in Turkish culture, civilization, education, art, literature and social life. This study analyses the progress of chess in the republican period within the framework of national and international developments.

Keywords: History of Chess, Cultural Transmission and Chess, Republican Era, The Development of Chess, Institutionalization and Professionalization.

Giriş

Satranç, Kâmûs-ı Türkî’de en genel ve basit tanımıyla, “dama şeklinde hanelere ayrılmış bir tahtanın üzerinde hususî pullarla oynanabilen mâruf oyun” şeklinde açıklanmaktadır (Sami, 1978, 778). Satranç hakkındaki diğer tanımlamalarda ise, oyunun askerî ve zihni olmak üzere birbiriyle ilişkili iki temel özelliği karşımıza çıkmaktadır. Karelere ayrılan özel bir tahta üzerinde savaş taktiklerinin belirli taşlar aracılığıyla uygulanması (Altınay, 1991, 178) ya da iki dimağın mücadelesi şeklinde tanımlanan satranç (Emrullah, 1927, 11) eski dönemlerden beri sıklıkla tercih edilen oyunlardan biridir.

Modern satranç oyunu beyaz ve siyah olmak üzere 8x8 toplam 64 eşit kareden oluşan satranç tahtası üzerinde oynanmaktadır. Dünya Satranç Federasyonu’nun belirlediği kurallar çerçevesinde oyun başlangıcında taraflar toplam 16 taşla sahip olup, beyaz taşlara sahip taraf oyunun ilk hamlesini gerçekleştirmektedir (Makaroğlu, 1957, 11). Hamleler sıra ile tereddütsüz bir şekilde yapılmalıdır (Tekerek, 2005, 7). Her iki tarafın amacı da yenilgisi kesinleşinceye kadar rakibinin şahına saldırmaktır. Bunu başarabilen taraf rakibini “şah mat” yaparak oyunu kazanmış olur. Oyunun gelişimine göre kazanmak mümkün değilse oyun berabere biter ve bu durum “pat” olarak adlandırılır (Altınay, 1991, 178).

Satranç kelimesinin menşei hakkında farklı teoriler mevcuttur. Bu çeşitlilik satranca dair köken tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Dünyada satrancın izlerine 7. yüzyıldan önce rastlamak mümkün değildir. Literatürdeki genel görüş, satrancın Hindistan’da icat edildiği oradan İran’a, Arap dünyasına ve Batı Avrupa’ya geçerek yayıldığı yönündedir ki satranç Hindistan’da da 7. yüzyıl itibarıyla oynanmaya başlamıştır (Murray, 1913, 27). Fakat Hint literatüründe 7. yüzyıldan önce de rastlanılan “chaturanga” ve “ashtapada” oyunlarının satrancın kökeni olduğu düşünülmektedir. Tarihi 1-2. yüzyıla dayanan caturanga, dört bacaklı anlamına gelmekte ve Hint ordusundaki piyade, süvariler, filler ve savaş arabalarını temsil etmektedir. Ashtapada ise, sekiz ayaklı anlamında 2. yüzyıldan beri kullanılan bir terimdir. Ashtapada, bazı düşünürler tarafından proto-satranç olarak tanımlanmaktadır (Eales, 1985, 31). Kelimenin kökeni hakkında değişik görüşlerden bir diğeri ise, satrancın Farsça “şeş-reng” (altı renk) kelimesinden türediğidir. Satranç tahtasındaki sekiz kareden ilhamla Farsça “heşt-reng” ten türediği iddiaları da mevcut olduğu gibi (Altınay, 1991, 178), satranç kelimesinin Farsça’daki “chatrang” kelimesinin Arapçalaştırılmış hâli olduğu da savunulmaktadır (Murray, 1913, 186).

Etimolojik tartışmalar bir yana satranç tarihine ilişkin ilk çalışmalar ise, H. J. R. Murray ve Richard Eales tarafından ele alınmıştır. H. J. R. Murray “A History of Chess” adlı eserinde satrancı bir savaş oyunu olarak sınıflandırmaktadır. Murray, satrancı savaş meydanında eşit güçteki iki ordu arasında bir çatışmayı yöneten iki oyuncunun kendi akıl yürütme yetenekleri dışında dışarıdan bir yardım almadığı, stratejik hayal gücü daha güçlü ve pozisyonları öngörebilme yeteneği daha gelişmiş olan tarafın zafer elde ettiği bir mücadele oyunu olarak tanımlamıştır (Murray, 1913, 25; Ercan, 2021, 75). Eales ise, “Chess The History of a Game” isimli eserinde satrancın hem bir eğlence oyunu olduğunu hem de savaşa yönelik eğitim veya hazırlık yönü olduğuna dikkat çekmektedir (Eales, 1985, 11-12). Öncü çalışmalarda iddia edildiği gibi çoğu düşünür ve araştırmacı satrancın icat edilmiş amacını da büyük oranda askerî ihtiyaçlara bağlamaktadır. Meşhur tarihçi Muhammed b. Ali er-Râvendî (ö. 1207), satrancın yöneticilik yapacak kişilerin bu makamın önemini çok iyi bir şekilde kavraması, savaş yöntemlerini öğrenmesi ve halkın hoş vakit geçirmesi amacıyla icat edildiğini savunmaktadır. Benzer şekilde Mesudî (ö. 956) de, satrancın savunma taktiğini geliştirmeye yönelik bir oyun olduğunu ifade etmiştir (Altınay, 1991, 179).

Satrancın ortaya çıkış ve yayılış güzergâhı hakkındaki bilimsel çalışmaların başlangıcı ise, Thomas Hyde’in 1694 yılında yayınlanan “De Ludis Orientalibus” adlı çalışmaya dayanmaktadır. Hyde, eski Arap kaynaklarından hareketle satranç oyununun Hindistan’da ortaya çıkıp İran ve Arap dünyasına yayıldığı, ardından Batı Avrupa’ya ve İpek Yolu üzerinden de doğuya ulaştığı sonucuna varmıştır. Satranç üzerine mühim çalışmalar yapan H. F. Maßmann (ö. 1874) da satrancın Hindistan’da icat edildiğini ve İranlılarla Araplar vasıtasıyla Batı’ya geldiğini ileri sürmektedir (Ercan, 2021, 75-76). Genel olarak satrancın Hindistan, İslam, İran ve Çin uygarlıklarıyla temas ederek gelişim gösterdiğini söylemek mümkündür (Eales, 1985, 19).

Tarihî seyrî içinde İslam dünyasına aktarılan satranç oyunu Türk dünyasındaki en yaygın oyunlardan biri olmuştur. Türk hakanları arasında rağbet gören satranç Büyük Selçuklular döneminde mühim bir spor dalı olarak kabul edilmekle birlikte kaynaklardaki bilgiler son derece sınırlıdır. Ünlü vezir Nizamülmülk (ö. 1092) “Siyasetname” adlı eserinde yer yer satranca değinerek padişah nedimlerinin savaşı iyi bilmesi ve satrancı güzel oynaması gerektiğini vurgulamaktadır (Nizamülmülk, 2009, 110). Selçuklu tarihine ait “Râhat-üs Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr” başlıklı eserde de satrançla ilgili mühim bilgiler yer almaktadır. Ravendî tarafından ele alınan söz konusu eserlerde nedimlerin çok iyi satranç bilmesi gerektiği vurgulanmış ve satrancı bir savaş stratejisi oyunu olarak tanımlanmıştır. Ravendî, satrancı sultanların savaş meydanlarında sergileyeceği performansına uygun bir hazırlık süreci olarak değerlendirmiştir. Söz konusu eserde aynı zamanda Rumların icat ettiği satranç hakkında da bilgi verilmiştir (Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, 1957, 374-384). Selçuklu kervansaraylarında ilim erbabı için kütüphaneler kurulurken yolcular için de satranç takımları bulundurulmuştur. Bu husus hem dönemin kültür ve medeniyet seviyesini göstermesi bakımından hem de satrancın halk arasında tercih edilen yaygın bir oyun türü olduğunu ispatlaması bakımından önem arz etmektedir (Turan, 2005, 357).

Osmanlı Devleti döneminde oldukça yaygınlaştığı gözlemlenen satranç oyunu, toplumda daha ziyade bir eğlence aracı olarak kabul edilmiştir. Sarayda padişah ve üst düzey yöneticiler arasında oynanan satranç oyunu aynı zamanda şehzadelerin yetiştirilmesinde kullanılan bir eğitim aracıdır. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e nakleden satranç, cumhuriyetin ilk yıllarında çok aktif olmayıp daha ziyade bir kahvehane oyunu olarak tanınmaktadır. Fakat 1936’da Türkiye’nin ilk satranç derneği olarak

bilinen Ankara Satranç Kulübü'nün kuruluşu ve ardından İstanbul, İzmir, Bursa gibi vilayetlerde satranç kulüplerinin yaygınlaşmaya başlaması ile satranç oyunu büyük bir sıçrama kazanmıştır. Bu tarihten itibaren satrancın profesyonel bir gelişim sürecine dahil olduğu, çeşitli üniversite ve halkevleri bünyesinde turnuvalar düzenlendiği görülmektedir. 1954 yılında Türkiye Satranç Federasyonu (TSF) kurulmuş ve ardından bir süre sonra Türkiye Uluslararası Satranç Federasyonu'na (FIDE) üye olmuştur. Bu son gelişmeler ile Türkiye satranç sporunda uluslararası organizasyonlara katılan ve uluslararası organizasyonlar düzenleyen bir ilerleme dönemine girmiştir.

Bu çalışmada tarihî bağlamda satranç sporunun gelişimi ele alınarak, satrancın Türk tarih ve kültüründe oldukça eski dönemlerden itibaren tercih edilen ve bu anlamda süreklilik arz eden bir oyun olduğu vurgulanmıştır. Satrancın Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet dönemine nakli ele alındıktan sonra Cumhuriyet döneminde zihinsel ve kültürel anlamda bir modernleşme ögesi olarak değerlendirildiği tezi işlenmiştir. Cumhuriyetin yeni ulus inşası sürecinde zihinsel modernleşme argümanına yönelik eğitim ve kültür-sanat politikalarındaki değişim sürecinde satranç oyununun yeri, satrancın nasıl konumlandırıldığı gösterilmeye çalışılmıştır. Bu süreç ilgili literatür, dönem gazeteleri ve arşiv belgeleri ile desteklenerek Matris Analizi ile kavramsal bir çerçeveye oturtulmuştur.

1. Satrancın Kökeni Hakkındaki Türk Tezleri

Satrancın doğuşu ve yayılış güzergahı ile ilgili birçok görüş bulunmaktadır. Satrancın icadıyla ilgili kaynaklarda İran, Arabistan, Hindistan, Yunanistan, Çin, Rusya, İrlanda, Mısır ve Mezopotamya gibi geniş bir kültür coğrafyası ele alınmaktadır. Bununla birlikte oyunun Hindistan, Eski Yunan ya da Roma dünyasına ait olduğunu savunanların çoğunlukta olduğu görülmektedir (Altınay, 1991, 179). Antik Yunan'ın ilk şairlerinden Homer'in şiirlerinde zikredilen "Peteiya" (Pentelitha) oyunu Yunanlılar tarafından satrancın kadim şekli olarak kabul edilmektedir. Romalılar ise, 12 hane üzerinde oynadıkları "Duodecim Scripta" denilen oyunlarını satranç ile özdeşleştirmektedir. Fakat satrancın Romalıların "diyo desim sekriptä" ve "calculaurum" oyunları ile Mısırlıların "dama" oyunundan farklı olduğu ve Troya Savaşından sonraki Yunan eserlerinden satrançtan bahsedilmemesi oyunun kökenlerinin Doğuda aranması gerektiğine işaret etmektedir. Farklı bir görüşte de satrancın ilk defa Çinliler tarafından oynandığı dile getirilse de neredeyse her şeyin kaydedildiği Çin kaynaklarında satrançtan bahsedilmemesi bu görüşü zayıflatmaktadır. Çinlilerin "Cyang Çui" adını verdikleri oyunlarının satrançla ilgisi bulunmamaktadır. (Emrullah, 1927, 11-12).

Son yıllarda satrançla ilgili mühim araştırmalar yapan Arslan Küçük yıldız, satrancın kökeni ile ilgili farklı bir tez ortaya atmıştır. Küçük yıldız literatürdeki Hindistan temelli görüşleri ilk defa Thomas Hyde'in sömürgeci bir anlayışla ortaya attığını, söz konusu dönemde Hindistan'da Türklerin hakimiyette olduğunu ifade etmektedir (Küçük yıldız, 2014, 2-3). Buna karşı Gerhard Josten'in "Satrancın Kökeni Kuşhanlardır" iddiasından hareketle satrancın Kuşan Türkleri tarafından M.Ö. 50'den M.S. 200 arasında bulunduğunu ve Kuşan Türk Devleti zamanında Hindistan'dan dünyaya yayıldığını ifade etmektedir. Küçük yıldız, satrancın kökeninin Turan olduğunu savunmakta ve bu tezini desteklemek amacıyla arkeolojik buluntular, edebî eserler, Türk halkbilim, sanat, medeniyet ve sosyal hayatı ile eski Türk zekâ oyunlarının satrançla benzerliklerini ele almaktadır (Küçük yıldız, 2014, 8). Benzer yaklaşımlar farklı araştırmacılar tarafından da dile getirilmiştir. Yakın Doğu, Hindistan ve Çin ile yoğun teması olan Orta Asya Kuşan İmparatorluğu'nun uzun müddet boyunca Hindistan'ın büyük bir bölümünü idare etmiştir. Bu sebeple bölgede

ortaya çıkan M.S. 2. yüzyıla ait satranç taşları Türk kültürünün bir parçası olarak kabul edilmektedir. (Ercan, 2021, 76).

Küçükyıldız'ın tezine göre; tarihin en eski satranç taşları Özbekistan'daki Delverzin Tepe kazılarında bulunmuştur. M.S. 100'lü yıllara ait olduğu belirlenen bu taşların Türk coğrafyasında ortaya çıkması dikkat çekicidir. Nitekim Delverzin Tepe Hindistan'ı fetheden Kuşhan Türklerinin başkentidir. 1977 yılında arkeolog ve tarihçi Prof. Jurij F. Burjakov tarafından Özbekistan Semerkant yakınlarında yapılan Afrasiyab kazılarında bazı satranç taşları bulunmuş ve 7 parçadan oluşan bu taşların M.S. 762 yılına ait olduğu tespit edilmiştir. Semerkant bir Türk yurdu olduğu gibi Afrasiyab (Alper Tunga) da meşhur bir Türk hakanıdır. Yine Rusya'da Don Irmağı çevresinde Türk medeniyetlerine ait yerleşim yerlerinde Afrasiyab taşlarıyla benzerlik gösteren bazı satranç taşlarının bulunması Türk tezini destekleyen diğer arkeolojik buluntulardır. (Küçükyıldız, 2014, 11-13).

Küçükyıldız farklı çalışmalarında satrancın kadim Türk oyunları ile benzerliklerini vurgulamıştır. Satrancın Atası olarak tanımladığı Mangala ile Don Değişirme (Kabulgan) bu çerçevede zikredilen başlıca oyunlardır (Küçükyıldız, 2010, 1-28; Küçükyıldız, Satranç ve Don Değişirme, 2014, 1-19). Küçükyıldız'ın tezini destekleyen en mühim bulgulardan biri de Macaristanlı Wolfgang von Kempelen'in 1769 yılında yaptığı bir satranç otomatıdır. Kempelen icat ettiği satranç makinasına Türk gibi kuvvetli sözcüğünden esinlenerek "Turk" adını vermiş (Dalkıran, 1995, 22) ve robotu altı ayda tamamlamıştır. 1770'den 1854 yılına kadar Avrupa ve Amerika'yı dolaşan robot, 1854 yılında Philadelphia'da bulunan Çin Müzesi'nde sergilenirken bir yangın neticesinde tamamen yok olmuştur (Standage, 2004, 22-69; Kulaç, 2013, 172).

2. Satrancın İslam Dünyasında Yayılışı ve Türklerin Satranç Oyununa Katkıları

Satrancın İran'a intikali, Enûşirvân dönemindeydir. İran'da oldukça uzun bir geçmişi olan oyundan Pehlevice yazılmış üç kitapta bahsedilmektedir. "Kârnâme-i Erdeşir-i Pâpekân", "Hüsrev ü Rîdek", "Vicârişn-i Çatrang u Nihîşn-i Nev Erdahşir" adlı kitaplarda anlatıldığına göre satranç İslam'ın doğuşuna yakın bir tarihte Araplar'a geçmiş, oyunu öğrenen ilk isim ise Amr b. Âs olmuştur. Böylelikle satranç, Arap coğrafyasının yanı sıra büyük olasılıkla 7. yüzyılın sonlarında Bizans sarayına ulaşmış ve sarayda sıkça oynanan oyunlardan biri haline gelmiştir. Farklı rivayetlerde satrancın Hz. Ömer döneminde bilindiği, Hz. Ali döneminde ise toplumda oynanmaya başladığı ifade edilmektedir. Satrancın 8. yüzyıl itibarıyla Emevîler'den Avrupa'ya, Kuzey Afrika, Endülüs, İtalya yoluyla nakledildiği düşünülmektedir (Altınay, 1991, 179). Satrancın Avrupa'ya geçişi hususundaki ikinci görüş ise, Türk ve Tatarlardan yayılıp Ruslar vasıtasıyla Avrupa'ya ulaştığıdır. 13. ve 14. asırlarda Türk ve Tatarlarla yakın münasebet içerisinde olan Rus prensleri sık sık Türk hakanlarını ziyaret etmiştir. Satrancın bu ilişkiler çerçevesinde Türklerden Ruslara naklettiği ardından Karadeniz'den Afrika'ya yayıldığı ve nihayetinde İspanya'dan Fransa'ya ulaşarak Avrupa'ya geçtiği kabul edilmektedir (Emrullah, 1927, 16-17).

Satrancın Müslüman Araplara geçişi oyunun gelişimi, kuralların oluşumu, yazımı ve Batı'ya aktarılması bakımından dönüm noktası olmuştur. 7. yüzyılın sonlarında oyunun kurumsallaşması süreci de Müslümanların katkısı ile gerçekleşmiştir. Emevî Halifesi Yezid b. Abdülmelik'in hilafeti döneminde Abdülhakem el-Cümahi, Mekke'de seçkin bir mekânı satranç, tavla, gibi oyunlar için düzenlemiştir. Dönemin ilgili kaynaklarının önemli bir kısmında yönetici, âlim, şair hatta görme engellisiyle

bütün Müslümanların satranca ilgi gösterdikleri, ileri gelen bu kişilerin satrancın toplumda yayılması ve gelişmesine öncülük ettikleri yer almaktadır. (Altınay, 1991, 179). Arap kültürünün altın çağı olarak adlandırılan 9-10. yüzyıllar satrancın da altın çağıdır. İslam tarihinde Abbasi halifelerinin Bağdat saraylarındaki faaliyetleri satranç tarihinin ilk belgelenmiş dönemi olarak önem arz etmektedir. Satrancın İslam kültürüne entegrasyonu ve saray çevresinde entelektüeller arasında yaygınlaştığını gösteren bu dönem, satranç tarihçisi Richard Eales tarafından “satrancın önemine dair açıklamalar, örnek oyun sunumları, açılış değerlendirmeleri ve çeşitli problemleri içeren literatürün hayatta kaldığı zaman” şeklinde nitelendirilmektedir. El-Adlî, er-Râzî gibi önemli satranç ustaları Abbasilerden önce satrancın teorik temellerini oluşturmuş ve literatüre önemli katkılar sunmuşlardır. Öyle ki Halife Mütevekkil döneminin satranç şampiyonu al-Adlî, er-Râzî tarafından yenilgiye uğratılmıştır (Eales, 1985, 20).

Abbasiler döneminde, ilk satranç şampiyonu olan Türk asıllı tarihçi, edip ve şairlerinden Ebubekir Sûlî'nin (ö. 946) ön plana çıktığı görülmektedir. “Şatrancı” unvanına sahip olan Sûlî sarayda uzun süre nedimlik vazifesinde bulunmuş, Abbasi halifesi Razi Billah'ın (ö. 940) muallimlik ve mürebbiyeliğini yapmıştır. Dönemin en iyi satranç ustası olarak bilinen Maverdî'yi (ö. 1058) yenmesi kendisine büyük bir ün kazandırmıştır (Özaydın, 1991, 492). Bu karşılaşmadan sonra “Satrancın Atası” olarak ün kazanan Sûlî (Murray, 1913, 199), Arap dünyasında da “es-Sûlî gibi oynamak” iltifatına nail olmuştur (Savran, 1995, 94). Abbasi döneminin önemli satranç figürlerinden bir diğeri de Sûlî'nin öğrencisi el-Laqlac'dır. Bu iki figür satranç oyununun taktik ve stratejilerini ele alan mühim çalışmalar yaparak satranç literatürüne mühim katkılar sunmuş ve ustalıkları sebebiyle ilerleyen dönemlerde neredeyse mitolojik bir statü kazanmıştır. Müslüman ustaların bu eserlerinden satranç stratejisine dair farklı görüşler, açılış, oyun ortası ve sonundaki pozisyonlara dair diziliş ve taktikler öğrenmek mümkündür (Eales, 1985, 20).

Babürler döneminde ise, bilhassa Babür Şah'ın (1414-1530) hanedanlık yıllarında satrancın sarayda erkekler, haremde kadınlar tarafından oynanan çok popüler bir oyun olduğu bilinmektedir. Dönem minyatürlerinde kadınların satranca olan ilgisi açıkça gözlemlenirken, hükümdarların bu oyunu rakip değiştirerek sürekli oynadığı ünlü seyyahların notlarına yansımıştır (Savaş, 2023, 345-346).

Satrancın İslam dünyasına girişiyle birlikte bu oyunun dinî bakımdan caiz olup olmadığı tartışmaları başlamıştır. 7. yüzyıldan itibaren birçok sahabenin satrançla bir biçimde ilgisi bulunmaktadır. Ebû Hüreyre'nin kölesi ile satranç oynadığı, Hz. Ömer'in savaş oyunu olduğu gerekçesiyle sahabenin satranç oynamasına izin verdiği bilinmektedir. Kralların oyunu olan satranç neredeyse her dönemde Müslüman ulema, üdeba, bürokratlar ve halk tarafından oynanmıştır. Tavlayı eleştiren birçok rivayete karşı satrancın tavla gibi oyunlara nazaran dinî sakıncasının daha hafif olduğu düşünülmüştür. Fakat Hz. Ali'nin satranç oynayanlara yönelik bir hitabında satranç taşlarını heykel şeklinde nitelemesi bazı din adamları tarafından yasaklama olarak değerlendirilmiştir. Aksini savunanlar ise, “Hz. Peygamberin yasaklayıcı bir emri olsaydı Hz. Ali mutlaka bilir ve bu yasağı hatırlatır” şeklinde düşüncelerini açıklamıştır. Adlî ve Sûlî, aksine bu rivayeti satrancın cevazı olarak değerlendirmiştir. Hanefî, Hanbelî, Şafîî ve Mâlikî kaynakları satranç oyunuyla alakalı farklı hükümler içermektedir. Açıklamalardan satrancın kumara dönüştürülmediği, bir işin ihmaline yol açmadığı sürece oynanmasında bir mahzur olmadığı anlaşılmaktadır. Pek çok din alimi zihni kuvvetlendirerek mizacı geliştirdiği, ufku genişlettiği, azimli ve mücadeleci olmayı öğrettiği, insanı sosyalleştirerek kendine güveni arttırdığı, arkadaşlık kurmaya

yönelik faydalarını hatırlatarak satranç oynamanın mübah olduğunu ifade etmiştir (Altınay, 1991, 179). Nitekim Kuran’da meysir yani kumar, iki türlü olup bunlar eğlence meysiri ve kumar meysiridir. Tavla, satranç gibi her türlü eğlence aletleri eğlence meysiri, içinde bahis olanlar ise kumar meysiri olarak adlandırılmıştır (Ünal, 2010, 249). Bu çerçevede İslam dünyasında satrancın daha ziyade eğlence meysiri içinde değerlendirildiği görülmektedir.

İslam dünyasında satranç oyununa gösterilen özel ilgi literatüre de yansımıştır. Birçok alim satrançla ilgili kitap, tezkire, risaleler yazmıştır. İlk satranç monografisi teknik anlamda H. 240’lı (854) yıllarda “Kitabü-ş-Şatranc” adıyla Ebü’l-Abbas Ahmed el-Adlî tarafından yazılmıştır. Bu eseri “Şatrancî” şeklinde tanınan Râzî (Latif fi’l Şatranc) ve ardından oyun stiliyle devlet adamlarının hayranlığını kazanan satranç ustası Ebû Bekir es-Sûlî (Kitab el-Satranc) bir kitap yazmıştır (Altınay, 1991, 179). Sûlî’nin öğrencilerinden el-Laclac’ın “Mansubat el-Şatranc ve İbn al-Uklidasi’nin Macmu’ fi es-Şatranc” adlı eserleri oyunun çözülmesi gereken zorlu pozisyonlarını ele almaktadır (Aydın, 2024, 95). Satrancî kaleme alan bir diğer müellif ise Sûlî’nin seçkin öğrencilerinden Ebü’l-Ferec Muhammed b. Ubeydullah’tır. “Kitâbü’ş-Şatranc mimmâ ellefehû el-Adlî ve’s-Sûlî ve gayrihüma” adlı derleme eser ise, Süleymaniye Kütüphanesi’nde kayıtlı olup Fuat Sezgin tarafından tıpkıbasım olarak neşredilmiştir (Kitâbü’ş-Şatranc, Adlî, Ebû Bekr Muhammed b Yahyâ b. Abdillâh b. Abbâs b. Muhammed b. Sûl-Tegin Bağdâdî Şatrancî Suli). Satrancî konu edinen eserlere Fars edebiyatında da rastlanılmaktadır. Satranç, Firdevsî (ö. 1020?) gibi birçok şair ve edebiyatçının eserlerine konu olmuştur. Ayrıca Mevlâna Celaleddin-i Rûmî (ö. 1273), Ömer Hayyâm Muizzî (ö. 1132?), Hâkânî-i Şîrvânî (ö. 1199), Senâî (ö. 1131?), Sadî-i Şîrâzî (ö. 1292), Ferîdüddin Attâr (ö. 1221), Hâfiz-ı Şîrâzî (ö. 1390) gibi şairler çeşitli edebî metinlerde satrancî bir istiare şeklinde kullanmıştır (Altınay, 1991, 179).

İslam dünyasında Ortaçağ’da bilim, felsefe, sanat ve edebiyatta büyük ilerlemeler sağlanmıştır. Bu entelektüel arayışın neticesinde satranç hem eğlence hem de eğitim amacıyla kullanılmıştır. İslam medeniyetinde dinî ve ahlâkî normlar içerisinde değerlendirildiğinde satranç bilişsel ve spiritüel gelişime katkıda bulunan bir araç olarak görülmüştür (Aydın, 2024, 90). Avrupa’da da kazanmak hırsından ziyade düşünmek melekelerini geliştiren satranç oyununa kumar gözüyle bakılmamış, bazı büyük devlet adamları Plütark’ı okumak gibi satranç oynamayı da nezaket göstergesi olarak kabul etmiştir (Çınaraltı Dergisi, “Kumar Salgını”, 1948, 10).

3. 19. ve 20. Yüzyılda Avrupa’da Satranç Alanındaki Bazı Gelişmeler

Avrupa’nın satrancın icadıyla bir ilgisi bulunmamasına rağmen satranç Avrupa’ya geçtikten sonra büyük rağbet kazanmıştır. Bilhassa 19. yüzyıldan itibaren satrancın eğitilmiş bireyler arasında aristokratik, seçkin bir oyun olarak tercih edildiği gözlemlenmiştir. 19. yüzyılda çeşitli satranç kulüplerinin kurulması, satranç alanındaki kitapların yaygınlaşması, süreli yayınlarda ve gazetelerden satranç köşelerinin ortaya çıkması ve nihayetinde uluslararası turnuvaların düzenlenmesiyle satranç mühim bir ilerleme kaydetmiştir. Kurulan kulüpler, artan yayınlar ve abonelikler ilk yıllarda kalıcı ve devamlı olmasa da oyunun geniş alana yayılması bakımından önemli gelişmeler olarak kayıtlara geçmiştir (Eales, 1985, 125). Aynı dönemde satrançta benimsenen küçük avantajları galibiyete çevirme usulü yerini derin ve sistematik düşünmeye bırakmıştır (Tekerek, 2005, 127).

19. yüzyılın ortalarında uluslararası satranç müsabakaları düzenlenmeye başlamıştır. Yarışmalar neticesinde satranç kurallarında önemli değişimler yaşanmıştır. Ayrıca başlangıçta zengin ve âlim kesime hitap eden bu oyun geniş halk kitlelerine

ulaşmıştır (Manak, 2007, 41). İlk olarak 1851 yılında Londra’da başlatılan satranç müsabakaları 1922 yılına kadar devam etmiştir. Yaklaşık 1-2 ay süren müsabakalar düzenlenen şehirdeki 15-20 satranç üstadının katılımıyla gerçekleşmiştir. Satranç yarışmalarında ilk dörde giren kişilere değerli mükâfatlar verilmiştir (Emrullah, 1927, 22). Müsabakalarla birlikte satranç oyununda bazı yeni düzenlemeler de yapılmış ve ilk defa oyuna süre sınırlaması getirilmiştir. Bu görüşü ortaya atan Macar Lowenthal ve Alman usta Horwitz’dir. Süre sınırlaması kuralı 1853 yılında yapılan müsabakada uygulanmıştır. Maçın ön şartlarından biri de hamlelere 10 dakika müddet tanınması ve bu süreyi aşana para cezası çarptırılması olmuştur. Böylelikle satranç masalarına kum saati eklenmiştir (Manak, 2007, 41). 1851-1922 yılları arasında düzenlenen satranç yarışmalarının sayısı 140’ı geçmekle birlikte, en meşhurları şunlardır (Emrullah, 1927, 22):

Tablo 1: Uluslararası Satranç Müsabakaları.

1851	Londra Müsabakası	15 oyuncu ile gerçekleşmiştir.
1857	New York Müsabakası	15 oyuncu ile gerçekleşmiştir.
1867	Paris Müsabakası	14 oyuncu ile gerçekleşmiştir.
1874	Viyana Müsabakası	12 oyuncu ile gerçekleşmiştir.
1878	Paris Müsabakası	12 oyuncu ile gerçekleşmiştir.
1887	Frankfurt Müsabakası	21 oyuncu ile gerçekleşmiştir.
1890	Manchester Müsabakası	20 oyuncu ile gerçekleşmiştir.
1895	Hasting Müsabakası	21 oyuncu ile gerçekleşmiştir.
1896	Nürnberg Müsabakası	19 oyuncu ile gerçekleşmiştir.
1900	Paris Müsabakası	17 oyuncu ile gerçekleşmiştir.
1906	Nürnberg Müsabakası	17 oyuncu ile gerçekleşmiştir.
1910	Hamburg Müsabakası	17 oyuncu ile gerçekleşmiştir.
1911	San Sebastian Müsabakası	15 oyuncu ile gerçekleşmiştir.
1911	Carlsbad Müsabakası	26 oyuncu ile gerçekleşmiştir.
1914	Petersburg Müsabakası	11 oyuncu ile gerçekleşmiştir.
1922	Londra Müsabakası	16 oyuncu ile gerçekleşmiştir.

Son müsabaka İngiltere Satranç Federasyonu tarafından düzenlenmiştir. Gerek hususî gerekse umumî satranç müsabakalarında Avrupa oyuncuları arasında geçerli olan oyun nizamnameleri kullanılmıştır. Nizamnameler hem oyun kurallarını hem de cezaları içermektedir (Emrullah, 1927, 126).

I. Dünya Savaşı yıllarında Avrupa’da tüm sosyal faaliyetler gibi satranç oyununun gelişimini de kısıtlanmıştır. Savaşla başlayan bu duraklama uzun yıllar boyunca devam etmiş, bireysel çalışmalar devam ederken, oyun sistematik bir gelişme gösterememiştir. Savaş sonrasında gıda problemleri ve ekonomik kriz baş göstermiştir. Turnuvaların düzenlenemediği, beslenme koşullarının elverişli olmadığı bu dönemde yalnızca satranç işi ile geçinmek imkânsız hale gelmiştir (Eales, 1985, 157-158). II. Dünya Savaşı yıllarında da doğal olarak satranç olimpiyatları düzenlenmemiştir. Satranç olimpiyatlarının en büyük boykotçusu SSCB olmuş ve 1952 yılına kadar düzenlenen olimpiyatlara katılmamıştır. Bu sebeple 1927’den 1950’ye kadar düzenlenen dokuz olimpiyatta ABD dört birincilik almış, onu üç birincilikle Macaristan takip etmiştir. Satrançta dünya şampiyonluğu maçları özellikle 1972’de gerçekleşen Fischer-Spasky

maçından sonra kamuoyunun dikkatini çekmeye başlamıştır (*Cumhuriyet*, “Dünya Satranç Şampiyonası”, 22. 07.1972, 8).

1980’li yıllarda Avrupa’da satrancın okullarda eğitim şeklinde verilmesi gündeme gelmiştir. İlk kez 1981 Şubat ayında Paris’te yapılan “Chess at Scholl” konulu kongre oldukça talep gördüğü için yeniden benzer bir organizasyon yapılmasına karar verilmiştir. Alman Satranç Federasyonu bu işe talipli olarak kongreyi üstlenmiştir. Hamburg’da düzenlenecek kongrede okulda ders konusu olacak satrancın içeriği, öğretmenler için eğitim programları, baskılı araç gereçler, kitaplar, okul içi satranç düzenleme gibi hususlar 27 Şubat- 2 Mart 1984 tarihinde gün boyu sürecek konferansta belirlenmiştir. Kongreye temsilci göndermek isteyen federasyonlara ise 30 Eylül 1983 yılına kadar başvuruda bulunma hakkı tanınmıştır (*Cumhuriyet*, “Satranç”, 26.08.1983, 4).

20. yüzyılda satranç Avrupa’da oldukça yaygın olup Avrupa’nın köylerinde dahi satranç kulüpleri kurulmuştur. (Sabah, “Satranç Oyuncuları Köyü”, S.5786, 20.11.1905, 4; Hakimiyet-i Milliye, “Satranç Merakı”, 12.06.1930, 6; Vakit, “Başka Yerlerde Çocuklar”, 10.08.1930, 4). Bununla birlikte satrancı öğrenen her ulus oyun üzerinde birtakım değişiklikler yaptığından eski zamanlarda oynanan satranç ile günümüzdeki modern satranç oyunu arasında bazı farklılıklar ortaya çıkmıştır. Eski dönemlerde vezir ile aynı anlamda olan ferz taşı yer aldığı karenin çaprazındaki dört kareye kadar ilerleyebilirken, günümüzde vezir taşı dikey ve çapraz hamlelerle toplam yirmi yedi kareye kadar ilerlemektedir. Yine eski dönemlerde oynanan satranç oyununda piyon yani beydak başlangıçta iki kare ilerleyemezdi (Uluğtekin, 1994, 7-10). 20. yüzyılda satranç oyununa bir önemli yenilik daha getirilmiş, satrançta başarı elde eden satranç üstatları arasında maçlar düzenlenmesi ve birincilik elde eden üstaplara “üstad-ı cihan” unvanının verilmesi uygun görülmüştür (Emrullah, 1927, 23).

4. Cumhuriyet Döneminde Kahvehaneler ve Oyun Kültürü

Osmanlı Devleti’nde satranç, eğlence aracı olarak kahvehanelerin kuruluşu ardından yaygınlaşmıştır. 1554’de iki esnafın Tahtakale’de açılan bir dükkânda kahve satmaları üzerine Osmanlı Devleti’ndeki ilk kahvehane açılmıştır. Kahvehane müşterilerinin büyük bir kısmı kitap okuyarak, yeni yazılan şiir, gazel ve edebiyat üzerine değerlendirmeler yaparak, bir kısmı da satranç ya da tavlâ oynamak suretiyle vakit geçirmiştir (Peçevî, 1981, 258-259). Tanzimat döneminde kahvehaneler bu vasfını korumayı sürdürmüş (Akbulut, 2015, 564) böylelikle satranç zamanla daha da yaygınlaşarak Osmanlı kıraathanelerinde eğlence aracı olarak hüküm sürmeye devam etmiştir (Hattox, 1998, 92). 15. ve 16. yüzyılda kahvehaneler iktidarın dikkatini ve tepkisini çekmeye başlamıştır. Artık miskinlerin buluşma mekânı olarak görülmeye başlanan kahvehaneler (Yaşar, 2005, 239) zaman içerisinde halkı kışkırtan dedikoduların üretildiği, siyasî memnuniyetsizliklerin biçimlendirildiği alanlar olarak algılanmıştır (Özkoçak, 2010, 25; Yaşar, 2010, 43-44; Çaksu, 2010, 85-98).¹ Bu süreç

1 19. yüzyılda İstanbul’un ünlü kahvehaneleri için bkz. A. Süheyl Ünver. *Türkiye’de Kahve ve Kahvehaneler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1963, s.54-69; François Georçon. “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminde İstanbul Kahvehaneleri”, *Doğu’da Kahve ve Kahvehaneler*, Çev. Meltem Atik, Esra Özdoğan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022, 46-53; Osman Tutal. “Kırk Yıllık Hatırın İletişim Mekânı Olan Kahvehaneler”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2014/14, s.151-166; Ayşe Saraçgil. “Kahve’nin İstanbul’a Girişi (16. ve 17. Yüzyıllar)”, *Doğu’da Kahve ve Kahvehaneler*, Çev. Meltem Atik, Esra Özdoğan, Ed. François Georçon, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022; Kadir Ulusoy. “Türk Toplum Hayatında Yaşatılan Kahve ve Kahvehane Kültürü”, *Milli Folklor*, 2011/49, s. 159-169; Selma Özkoçak Akyazıcı. “Kamusal Alanın Üretim Sürecinde

Osmanlı'da bir kahvehane oyunu olarak nitelendirilen satranç oyunu da olumsuz etkilenmiştir. Kur'an-ı Kerim'deki 5. sure, 90. ayete atıf yapılarak söz konusu kinamanın kapsamı bazı alimlerce genişletilmiş satranca ve satranç oynamanın haram olduğuna işaret edilmiştir (Murray, 1913, 188).²

Kahvehaneler toplumda bireylerin bulunduğu, bir araya geldiği yerler olmanın ötesinde kuruldukları ilk yıllardan itibaren yalnızca yemek-içmek, zaman geçirmek maksadıyla uğranılan mekânlar olmamış, aynı zamanda bireylerin toplumsallaştığı ya da toplumların siyasallaştığı alanlar olarak ön plana çıkmıştır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e nakleden kahvehane kültürü, II. Meşrutiyet yıllarında gazete, dergi ve mecmuaların birlikte okunduğu ve ortak kanaat belirlendiği alanlar haline gelmiştir (Toros, 1998, 74). II. Meşrutiyetle birlikte kahvehanelerin çeşitlilik kazanması satranç oyunun "entelektüel bir aydın oyunu" şeklinde kimlik kazanması sonucunu doğurmuştur. Fakat siyasî bakımdan kahvehaneler hâlâ alt, orta ve üst kesimlerin bir araya gelerek paylaşımlarda bulunduğu, dikkat edilmesi gereken mekânlardır (Gregoire – Geogon, 1999, 76). Bilhassa İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Sultan II. Abdülhamit'e karşı faaliyetlerinde askerî okul öğrencilerinin buluşma ve toplantı yeri olan kahvehaneler zaman zaman bazı denetimlere tabi tutulmuş (Akbulut, 2015, 571; Safi, 2018, 295; Kırılı, 1999-2000, 58-77; Kırılı, 2010, 99-122) ve kıraathanelere yönelik bazı tedbirler alınmıştır (Kurnaz 2019, 408).

Cumhuriyet'in ilanından sonra eğlence, mekânları ve biçimleri ile modernleşmenin bir sembolü olarak ele alınmıştır (Yeşilyurt, 2022, 141). Modernlik/modernite, modernleşme ve modernizm anlam olarak birbiriyle bağlantılı terimler olup genel olarak "Batı aydınlanması" denilen bir üst paradigmanın değiştirici ve dönüştürücü etkilerini tanımlamak için kullanılmaktadır. 16. yüzyılda başlayan ve 18. yüzyılda bir yaşam projesine dönüşen Batı aydınlanmasının ortaya çıkardığı etkiler Türk dünyasında da karşılığını bulmuştur. Literatürde "Türk modernleşmesi" şeklinde yerini alan bu yaklaşım Batı dışı toplumların önüne ulaşılmaması gereken ideal hedefler şeklinde konulmuştur (Karakaş, 2022, 110-111). Bu minvalde Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayıp Cumhuriyet dönemine nakleden Batılılaşma sürecinin anlam dünyası Türk modernleşmesi başlığıyla açıklanmaktadır. Fakat modernleşme kavramı Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde farklı ölçüt, algı ve uygulamalarla kendini göstermiştir. Bilinen en somut farklılık modernleşme çabalarının Osmanlı'da büyük ölçüde devlet kurumlarının üzerinden yürütülmesi buna karşı Cumhuriyet döneminde kurumların yanı sıra modernleşmenin toplum düzeyinde yaygınlaştırılması ve toplumsal bir proje haline getirilmesidir (Karakaş, 2020, 205). Modern toplum ya da yeni ulus inşa etme, zihinsel modernleşme hedeflerine ulaşmak maksadıyla da Cumhuriyet döneminde eğitimden, sanata birçok alanda inkılaplar gerçekleştirilmiştir. Çünkü bu yeni dönemde modernleşme demokratikleşmenin bir parçası olarak görülmüş, demokrasinin varlığı ve sürdürülebilirliği belli ekonomik ve kültürel koşulların varlığına bağlanmıştır (Demir – Sesli – Yılmaz, 2008, 82).

Bunun doğal bir sonucu olarak kültürel modernleşmeye yönelik birtakım adımlar atılmıştır. Özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında kahvehanelere alternatif halkın bir araya

Erken Modern İstanbul Kahvehaneleri", *Osmanlı Kahvehaneleri Mekân, Sosyalleşme, İktidar*, Ed. Ahmet Yaşar, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010; Birsal, Salâh. *Kahvehaneler Kitabı, İstanbul*: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1983.

2 Mâide 5/90 "Ey iman edenler! İçki, meysir, dikili taşlar, fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir. Onlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz." Bkz. Necdet Ünal. "Kur'an'ın İçki Yasağı Tedriciliği Üzerine Bir Araştırma", *Kelam Araştırmaları*, 9/2, 2011, s. 149-182.

gelebileceği dans salonları gibi mekânlar oluşturulmuştur. Fakat bu mekânların hiçbiri kahvehanelerin yerini tutmamıştır (Öztürk, 2006, 496). Dolayısıyla kahvehanelere çeşitlilik kazandırılmıştır. Erken Cumhuriyet Döneminde kahvehaneler genel anlamda 3 sınıfta toplanmıştır. Birincisi daha ziyade münevverlerin ve memurların tercih ettikleri, yüksek fiyatlı, içerisinde satranç, briç, bezik gibi oyunlar oynanan, yerli ve yabancı mecmuaların yer aldığı kahvehanelerdir. İkinci sınıf kahvehaneler içerisinde bilardo tarzında oyunlar oynanan daha çok gençlerin gittiği kahvehaneler iken, üçüncü sınıf kahvehaneler ise mahalle ve esnaf kahvehaneleri olup, Trabzonlular kahvehanesi, Erzurumlular kahvehanesi gibi hemşehrilerin toplandığı alanlardır (Ulus, “Ankara’da Kahvecilik”, 25.01.1935, 5). Hemşehri kahvehanelerinin ortaya çıkmasına neden olan en büyük etken ise büyük şehirlere göç hadisesidir. Göç eden bireylerin büyük şehirlerde tutunma, ötekileştirilmeme, sosyal yardımlaşma ve dayanışma arayışlarının sonucunda ortaya çıkan hemşehri kahvehaneleri 1950’li yıllardan sonra karşımıza çıkmaktadır (Deniş, 2011, 8-9). Bu tasnife uygun olarak vilayet binasının karşısındaki İhsan Kiraathanesi dönemin orta seviyesi memurlarının tercih ettiği bir kahvehane türüdür (Toros, 1998, 75). Orta ya da üst sınıfların sıklıkla tercih ettiği bu kiraathanelerde Batı tarzı sandalye, masalar tercih edilirken, halkın gittiği kahvelerde hâlâ kısa tabureler kullanılmaktadır (Safi, 2018, 298-299). Kahvehanelerin sınıfsal anlamda farklılaştığını gösteren bir diğer gösterge ise, 1950’li yıllar itibarıyla ortaya çıkan küllük kahvehaneleri olmuştur. Dönemin en meşhur örneklerinden biri olan Bayezid Küllük Kahvehanesi, mekânların insan psikolojisi üzerindeki etkisi, maddî ve manevî kazanımları üzerindeki katkıları bakımından mühim bir alandır. İstanbul Üniversitesi hocalarının ve Türk edebiyatının önde gelen isimlerinden Mukrimin Halil Yınanç, Ali Canip Yöntem, Hilmi Ziya Ülken, Peyami Safa, Reşat Nuri Güntekin, Fuat Köprülü, Nurullah Ataç, Neyzen Tevfik, Yahya Kemal, Necip Fazıl Kısakürek, Reşat Ekrem Koçu gibi isimlerin toplandığı bu kahvehane “Muallimler Bahçesi” ya da “Akademi” şeklinde anılmaktadır (Yıldız, 2015, 103).

1960 İhtilali’nden sonra ülkedeki huzur ve sükûnet ortamının bozulmasıyla birlikte kahvehaneler gayri resmî bir şekilde sağ ve sol grupların toplanma alanı haline gelmiştir. Kahvehanelerin kutuplaşması süreci oldukça uzun sürmüştü ancak 1982’de demokrasinin yeniden tesisi ile kahvehaneler eski yapılarına kavuşmuştur (Deniş, 2011, 11-12). Bununla birlikte 1980 Darbesi sonrasında benimsenen neo-liberal politikaların bir sonucu olarak karşımızda yeni bir olgu olan “kafe” ler çıkmıştır. Gündelik yaşamın sosyal durakları olan kafeler oyun salonları ve sosyal kulüpler şeklinde mekânlar olup klasik kahvehane kültürünü kökünden değiştirmiştir (Safi, 2018, 299-301).

Cumhuriyet döneminde kahvehaneler üzerinde bazı değişim ve dönüşüm hareketleri yaşanmakla birlikte kahvehaneler içerisindeki oyun kültürü varlığını korumuştur. İlk dönemlerden itibaren satranç, tavla, dama, piket, bezik, yüzük-tuğra oyunları ile çeşitli kâğıt ve taş oyunları kahvehanelerde tercih edilen oyunlardır (Emeksiz, 2009, 135). Çalışmamızın ana konusunu oluşturan satranç oyununun Cumhuriyet dönemindeki değişim ve gelişimi ise 3 farklı dönemde incelenmektedir. Cumhuriyet’in ilanından Türkiye’de ilk satranç kulübünün kurulduğu 1936 yılına kadar geçen dönem satrancın gelişmekte olduğu ilk dönemdir. 1936’dan TSF’nin kurulduğu 1954 yılına kadar geçen dönem kurumsallaşma çabalarının sürdürüldüğü ikinci dönemdir. Üçüncü dönem ise, 1954 yılından TSF’nin Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü’ne bağlandığı 1991 yılına kadar uzanmaktadır.

5. Cumhuriyet Döneminde Satranç Oyunun Gelişimi

5.1. 1936 Öncesi Türkiye’de Satranç

Dünya üzerinde satranç ile ilgili ilk uluslararası kuruluş Dünya Satranç Federasyonu (FIDE)’dur. FIDE, 1924 yılında Paris’te 15 ülke temsilcisinin katılımıyla kurulmuştur. Kurucu ülkeler; Arjantin, Belçika, Çekoslovakya, Fransa, Finlandiya, Kanada, İngiltere, İtalya, Hollanda, İsviçre, Polonya, Macaristan, Romanya, İspanya ve Yugoslavya’dır. FIDE, kuruluş yıllarında kurumsal bir teşkilata sahip olmadığı gibi gelirleri de oldukça düşüktür (Eales, 1985, 159-160). İlk FIDE Başkanı Aleander Rueb olup, federasyon tüzüğü 1925 Zürih kongresinde kabul edilmiştir. Bundan sonra ilk resmî satranç olimpiyatı 1927 Londra Olimpiyatı ile gerçekleşmiştir. 16 takımın katılımıyla gerçekleşen bu olimpiyatta lig usulü 15 maç yapılmış ve kazanan takım için altından mamul “Hamilton Russel” kupası hazırlanmıştır. FIDE’nin kuruluşundan sonra satranç olimpiyatlarının belirli bir düzene sokulması ise 1930’lu yıllar itibarıyla gerçekleşmiştir (Mavikale, “Geçmişten Günümüze Büyük Turnuvarın Öyküsü Satranç Olimpiyatları”, Aralık 2011, 34). 20. yüzyılda FIDE’nin organizatörlüğünde birçok uluslararası olimpiyat düzenlenmiştir.

Türkiye’de ilk satranç derneği ise 1936’da kurulmuştur. Bu sebeple kuruluş yıllarında satranç oyunu ülkemizde çok aktif değildir. Cumhuriyetin ilk yıllarında satranç hâlâ bir kahvehane oyunu olarak tanınmaktadır (Mavikale, “Türk Satranç Tarihinde Bir Ufuk Turu”, Eylül 2011,16). Öyle ki 1926 yılında Türk Ocaklarının verdiği bir talimata göre bazı ocaklarda satranç, tavlâ, dama hatta poker gibi oyunların oynandığı tespit edilmiş ve ocaklarda bu tarz faaliyetlerin gerçekleştirilmesi yasaklanmıştır. Ocakları kahvehane ve gazino haline getirecek kumar oyunlarının oynanması hoş karşılanmamıştır (Kütahya Gazetesi, “Ocaklarda Dans”, 01.12.1926, 8).

Fakat 1930’lu yıllarda satranca karşı ilgi ve bakış açısında bazı değişimler yaşanmıştır. Satranç yavaş yavaş eğitim hayatı içine dahil edilmiştir. Cumhuriyetin öncü müesseselerinden biri olan İsmet Paşa Kız Enstitüsü’nde öğrencilere yönelik bir oyun odası bulunmakta, oldukça rağbet gören bu odada öğrenciler boş vakitlerinde satranç, domino gibi oyunlar oynamaktadır (Vakit, “İsmet Paşa Kız Enstitüsünde”, 20.12.1931, 9). Bu dönüşümde Cumhuriyetin eğitimde modernleşme hedefinin etkisi büyüktür. Zira toplumlar üzerinde değişim yaratabilmenin en temel araçlarından biri olan eğitim aynı zamanda modernleşmenin kapısını açan bir anahtar olarak görülmüştür (Baran, 2010, 19). Atatürk döneminde kurulan hükümetlerin eğitim politikaları incelendiğinde yeni sistemin modernleştirmeye yönelik olarak Türk toplumunda düşünce ve davranış yenilenmesini hedeflediği açıktır (Bursalıoğlu, 1981, 12). Benzer şekilde 1933 yılında CHP Genel Başkanlık Divanı tarafından halkevlerine gönderilen bir yazı ile satranç oyununun “halkın milli ve içtimaî seviyesini yükseltmek itibar ve terbiyevî bir mahiyette bulunduğu” gerekçesiyle halkevlerinde oynanmasına müsaade edilmiştir (Olgun, 2019, 46) Bütün bu politikalar göz önüne alındığında 1930’lu yıllarda satrançın eğitim-öğretim ve sosyal hayata dahil edilmesi bu oyunun zihinsel bir dönüşüm aracı olarak görüldüğünün en büyük ispatlarındanıdır. Ayrıca Atatürk’ün de zaman zaman Atatürk Orman Çiftliği’nde İsmet İnönü ve diğer silah arkadaşları ile satranç oynadığı bilinmektedir. Atatürk için özel bir satranç takımı bulunmakta ve bu takım TCDD Ankara Müzesi ve Sanat Galerisi’nde sergilenmektedir (Kulaç, 2013, 115). Atatürk ve dönemin önemli politikacılarının satranca karşı ilgisi topluma örnek teşkil etmesi bakımından önem arz etmektedir.

1935’ten itibaren kahvehaneleri devletleştirme ve modernleştirme projesi

çerçevesinde iskambil gibi bazı oyunlara yasak getirilmiş, kahvehanelerin eğitim-öğretim amaçlı örgütlenmesine önem verilmiş ve kahvehaneler iktidarın ideolojisinin halka yayılması, benimsetilmesi amacıyla kullanılmıştır. Bu maksatlara yönelik bir şekilde kahvehanelerdeki bazı kumar oyunlarına zaman zaman yasak getirilmiştir (Öztürk, 2006, 162). Fakat satranç ve bilardo gibi oyunlar söz konusu yasaklara dahil edilmemiştir (Ulus, “Bilecik Kahvelerinde Oyun Yasak”, 1935, 2)

5.2. 1936-1954 Yıllarında Türkiye’de Satranç

Bu periyot Türkiye’nin ilk satranç derneği olan Ankara Satranç Kulübü’nün kuruluşu ile başlamaktadır. 1936’da kurulan Ankara Satranç Kulübü, ana nizamnamesinden anlaşıldığı üzere Türk satranççılığını yaymak ve yükseltmek, amatörler arasında müsabakalar düzenleyerek birincilikler tespit etmek gayesi ile kurulmuştur. Cemiyetin azaları Halil Fikret Kanat, Aziz Akyürek, İsmet Berkil, Celal Akyürek, Raif Yurdakul’dur. Cemiyete 18 yaşını resmen tamamlayan Türk vatandaşları üye olarak kaydedilmektedir. İdare heyeti 5 kişiden oluşmakta ve her yıl umumî heyet tarafından seçilmektedir. Azalardan yıllık en az 6 lira aidat alınmakta olup cemiyete ait hesaplar umumî heyet tarafından seçilen müfettişlerce kontrol edilmektedir. (Ulus, “Türk Satranç Kulübü”, 02.10.1939, 8).

Kulüp üyeleri ilk etapta satranç maçlarını bir kahvehanede yaparken, Ankara Belediyesi’nin şehirdeki kahvehanelerde oyun oynanmasını yasaklaması üzerine satranç müsabakalarının gerçekleştirileceği bir kulüp binası aranmaya başlanmıştır (Akşam, “Satranç Maçları”, 01.05.1935, 5). İlerleyen yıllarda yapılan müsabakalardan kulüp merkezinin Kerpiç Lokantası içinde olduğu ve müsabakaların burada gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır (Ulus, “Satranç Müsabakaları”, 26.04.1936, 2; Ulus, “Ankara’da Satranç Merakı ve Bir Kitap”, 05.09.1936, 2). Ankara Satranç Kulübü kurulduktan az bir müddet sonra neşriyata başlamıştır. Kulübün ilk yayını, Dr. H. Fikret Kanad’ın satrancın insan zekâsı ve eğitimi üzerindeki etkilerini konu edinen “Satranç Kılavuzu” adlı kitabı olup Ulus Basımevinde basılmıştır (Ulus, “Ankara’da Satranç Merakı ve Bir Kitap”, 05.09.1936, 2).³

İlk satranç şampiyonluk turnuvası ise, Ankara Satranç Derneği bünyesinde 1937 yılında gerçekleştirilmiştir. Yarışma yeni kulüp merkezi Eti Palas’da düzenlenmiştir. Satranç kulübünün düzenlendiği bu turnuvaya 20 kişi katılmıştır. Yarışmada kendileri hariç 19 maç yapacak oyuncuların birinciliği puan hesabıyla tespit edilmiştir (Ulus, “Ankara Satranç Turnuvası”, 20.03.1937, 6; Ulus, “Ankara Satranç Şampiyonluğu Müsabakası”, 20.02.1937, 9; Akşam, “Satranç Şampiyonluğu”, 02.03.1937, 4). Ankara Satranç Kulübü’nün ev sahipliği yaptığı ve altı hafta devam eden turnuva sonucunda şampiyonluk maçları sona ermiştir. Afgan Elçiliği Başkatibi B. Abdülvehab toplam 15 oyuncu ile ikişer oyun oynayarak tam puan almış ve birinciliği kazanmıştır. Ankara Satranç Kulübü, 1937 senesi şampiyonu B. Abdülvehab’a güzel bir satranç takımı hediye etmiştir. Turnuva neticesinde ikinciliğini ise, Ankara Üniversitesi Hukuk Mektebi son sınıf talebesi B. Tarık Ölmezoğlu isminde bir genç kazanmıştır (Ulus, “Satranç Turnuvası”, 18.04.1937, 2).

1937 yılında Ankara Satranç Kulübü önemli bir girişimde bulunmuştur. Kulüp, Maarif Vekaletine bir başvuruda bulunarak lise, orta ve yüksek mektepleri bünyesinde bilhassa yatılı okullarda satranç oyun odalarının tesis edilmesini talep etmiştir (Akşam, “Satranç Oyununun Mekteplerde Tamimi İçin Bir Müracaat”, 18.03.1937, 7). Bu müracaata ne yanıt verildiği bilinmemekle birlikte söz konusu girişim Avrupa’ya

3 Detay için bkz. Halil Fikret Kanat, *Satranç Kılavuzu*, Ankara: Ulus Basımevi, 1936.

kıyasla Türkiye’de satrancın çok daha erken tarihlerde okul programlarına dahil edilmeye çalışıldığını göstermesi bakımından çok önemlidir. Ayrıca 1937’de gazete özel ilanlarında satranç oyununun ucuz fiyatla özel ders olarak verileceğine dair gazete ilanları karşımıza çıkmaktadır (Akşam, “Satranç Dersi”, 25.03.1937, 13). Gazetelerde aynı zamanda ilanlarda halkın kendi kendine satranç öğrenmesi için kitap önerileri de yapılmıştır (Ulus, “Modern Şatranç”. 13.03.1947, 4). 1938 yılında halkevlerinin spor çalışmalarına dair bir tamim yayınlanmıştır. Bu tamimde halkevlerinin spor şubelerinde jimnastik, eskrim, güreş, yürüyüş, kış sporları, millî sporlar ile masa tenisi, bilardo, satranç, voleybol, basketbol gibi salon oyunlarının düzenli oynanması önerilmiştir (BCA. 490-1-0-0/ 4-18-10). Dönem basınındaki bu yıllara ait en mühim bilgilerden biri de oyunun askerî gelişim sürecine olan katkısıdır. Askerler arasında sevk-i idare oyunu olarak görülen satranç, idare kabiliyetinin gelişiminde oldukça etkilidir (Akşam, “Yayılmayı Gereken Bir Oyun”, 1942, 2). Nitekim cumhuriyet döneminde ordu evlerinde en yaygın oyun olarak satranç tercih edilmiştir (Ulus, “Ankara Satranç Turnuvası”, 1937, 6). Günümüzde de bu gelişimi vurgulayan, satrancın muharebeye uygulandığı araştırmalar mevcuttur (Harbin Simülasyonu Satranç ve Ötesi, 2000, 13; Askerlik ve Kışlalarda Satranç, 2005, 110). Ankara Satranç Kulübü’nün 1949 yılında düzenlediği diğer turnuva ise, Ulus Gazetesi’ne verilen bir ilanla ilgililere duyurulmuş ve şampiyonluğu İstanbul Türk Satranç Kulübü’nün yetiştirdiği Macit Çiftiyıldız kazanmıştır (Mavikale, “Türk Satranç Tarihinde Bir Ufuk Turu II”, Aralık 2011, 26-27). Görüldüğü gibi bu yıllarda satranç sporunda Türkiye’de öncülüğü Ankara şehri yapmaktadır. Ankara’dan sonra satranç en çok İstanbul’da oynanmaktadır (Ulus, “Ankara Satranç Turnuvası”, 20.03.1937, 6).

İstanbul Satranç Derneği ise, Prof. Ahmet Tevfik Yücesoy’un şahsî teşebbüsü ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu’nun himayelerinde 1943 yılında kurulmuştur. “İstanbul Türk Şatranç Kulübü” adıyla kurulan cemiyet, İstanbul Beyoğlu İpek Sineması Pasajı’nda Serkidoryan mahfelinde hususî bir dairede 21.08.1943 tarihinde açılış yapmıştır (Akşam, “Hayat Oyunu”, 18.08.1943, 2-3). Başbakan Şükrü Saraçoğlu açılış konuşmasında gençleri kahve köşelerinden ve tavla, iskambil gibi oyunlardan uzaklaştırmak gayesinde olduklarını ifade etmiştir (Ulus, “İstanbul’da Türk Şatranç Kulübü Dün Törenle Açıldı”, 22.08.1943, 2). İstanbul Şatranç Derneği’nin kuruluşunda Çanakale Müstahkem Mevki Kumandanlarından Selahattin Adil Paşa’nın rolü büyüktür. Adil Paşa, cumhuriyetin ilanından sonra ordudan ayrılmış ve ticaretle ilgilenmeye başlamıştır. Bir müddet sonra ticarî girişimlerine son veren Paşa, 1943 yılında İstanbul Şatranç Kulübü’nün kurucu üyeleri arasında yer almıştır. Kurmay sınıflarından itibaren arkadaşlarıyla zaman zaman satranç partileri yapan Adil Paşa, Beyoğlu’ndaki eski kulüplerden Lüksemburg ve Serklidoryan’da fırsat buldukça satranç oynamaktadır (Kütükçü, 2012, 217). Daha sonradan kahvelerde kâğıt oyunları ve kumarla boş vakit geçiren gençlerin, Avrupa mektep hayatına giren ve zekâ geliştiren satranca ilgilerini arttırmak üzere bir dernek kurmaya karar vermiştir. İstanbul’un eski satranççılarından subay arkadaşı Ahmet de bu fikre iştirak edince bir satranç kulübü kurularak nizamnamesi hazırlanmıştır. Sayıları elliye geçen genç üye ve meraklılar Tokatlıyan Otelinin salonlarından birinde ücretsiz bir şekilde satranç oynayıp turnuvalar düzenlemiştir (Hayat Mücadeleleri, 1982, 508) İstanbul Şatranç Kulübü ilk turnuvasını 28 Ekim 1943 yılında düzenlemiştir. Kulübün Tokatlıyan salonunda yapılacak müsabakaların her hafta sonu tekrarlayacağı duyurulmuştur (Akşam, “Şatranç Maçı”, 25.09.1943, 3). 16 kişinin katılım gösterdiği bu ilk müsabaka Selim Palavan’ın idaresi altında gerçekleşmiştir. Kulüp merkezi 1945 yılında Taksim Belediyesi gazino binasının üst katında geniş bir salona taşınmıştır (Akşam, “Türk

Şatranç Kulübü”, 05.05.1945, 5). 1943 yılında ayrıca İstanbul Şatranç Kulübü, “Aylık Şatranç Dergisi” adıyla bir dergi neşretmeye başlamıştır (BCA. 1347-476-1). Fakat zamanla Selahattin Adil Paşa’nın kulüp adına yaptığı resmî ve hususî girişimler ilgi görmeyince kulüp birkaç sene sonra kapanmıştır (Hayat Mücadeleleri, 1982, 508). Selahattin Adil Paşa 1948 yılına kadar İstanbul Türk Satranç Kulübü’ne başkanlık yapmıştır (Kütüçü, 2012, 217).

1940’lı yıllar itibarıyla satranç büyük şehirlerde bulunan halkevlerinde yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu aktifleşme sürecinde halkevleri talimatnamelerinin etkili olduğu düşünülmektedir. 1932 ve 1935 yıllarına ait halkevleri talimatnamelerinde yer alan eksiklikleri gidermek maksadıyla 1940 yılında yeni bir talimatname ele alınmıştır. 1940 talimatnamesinin 61. maddesinde halkevlerinde satranç, domino, dama, bilardo, salon tenisi ve salon jimnastiği dışında başka oyunlara izin verilmediği açıkça belirtilmiştir (Olgun, 2019, 47). Talimatnamenin ardından İstanbul’da Üsküdar, Fatih, Beşiktaş gibi bazı halkevlerinin satranç yarışmaları tertip ettiği gözlenmektedir (Akşam, “Yayıması Gereken Bir Oyun”, 17.09.1942, 2; Akşam, “Satranç Turnuvası”, 17.04.1943, 2; Ulus, “Mustafa Kemalpaşa Halkevinde Bir Satranç Salonu Açıldı”, 08.09.1944, 2; Akşam, “Halkevleri ve Kurumlar”, 05.04.1945, 4). İstanbul, Ankara gibi merkezî şehirlerde satranca karşı ilgi daha yüksek olmakla birlikte bazı doğu vilayetlerinde beklenen ilgi henüz yeterli düzeyde değildir. Nitekim CHP’nin halkevleri umumî teftiş programları çerçevesinde 8-12 Eylül 1942’de Ağrı vilayetine yapılan teftiş sırasında halkevinde bir adet satranç takımı bulunmasına karşın satranca ilgi duyan kişi sayısının oldukça az olduğu belirtilmiştir (BCA. 490-1-0/994-842-2 lef. 104). Bu sebeple satranca karşı rağbeti arttırmak maksadıyla halkevleri kütüphanelerinde halka yönelik tavsiye edilen eserler arasında satranç kitapları da yer almıştır (BCA. 901-523-1 lef. 35). Ayrıca halkevleri ve halk odalarının resmî yayın organı olan Ülkü Dergisi’nde yayınlanan bazı hikâyelerde satranç oyununa değinilerek halka bu anlamda merak ve farkındalık kazandırılmaya çalışılmıştır (Ülkü Halkevleri ve Halkodaları Dergisi, “İki Dünür”, 16.04.1944, 16; Ülkü Halkevleri ve Halkodaları Dergisi, “Mahur Beste”, 01.05.1944, 15; Ülkü Halkevleri ve Halkodaları Dergisi, 16. 01.1944, 16; Ülkü Halkevleri ve Halkodaları Dergisi, “Yılbaşında Düşünceler”, 01.01.1945, 2; Ülkü Halkevleri ve Halkodaları Dergisi, “Mahur Beste”, 01.01.1945, 15).

1945 yılı itibarıyla halkevlerinde düzenlenen satranç turnuvaları artmıştır. Bu gelişmede Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu’nun tesiri büyüktür. Her iki lider de satrancın gençlere faydalı bir fikir sporu olduğunu vurgulayarak gerekli adımların atılmasında etkili olmuştur. Henüz halkevleri ve kulüpler bünyesinde yapılan turnuvaların artması öncü girişimler olarak kabul edilmekle birlikte satrancın bir federasyona bağlanması gerektiğine işaret edilerek bu konudaki ihtiyaç sıkça vurgulanmıştır (Ulus, “Bir Dergiyi Süsleyen Resimler”, 26.10.1944, 2). Ayrıca bu dönemde cumhuriyetin ilk satranç dergisi yayınlanmıştır. 1945’te İstanbul Türk Satranç Kulübü bünyesinde yayınlanan “Türkiye Şatranç Dergisi” yayım hayatına başlamıştır. İstanbul Şehremini olan Op. Dr. Emin Erkul’un imtiyaz sahipliğini üstlendiği derginin idare merkezi ise Taksim Belediye Gazinosu’ndadır (Dere, 2020, 4).

1947 yılında Ankara Satranç Kulübü bünyesinde satranç yarışmaları başlatılmıştır. Bir buçuk ay boyunca devam eden yarışmalarda genç oyuncular performanslarını sergilemiştir (Ülkü Halkevleri ve Halkodaları Dergisi, “Ankara Halkevinde Satranç Karşılaşmaları”, 05.03.1947, 46). Benzer şekilde İstanbul Kadıköy Halkevi bünyesinde güçlü bir satranç takımı oluşturulmuş, Nevzat Süer, Macit Çiftiyıldız,

Kutlu Aksoy'dan oluşan bu takım 1947 yılında düzenlenen İstanbul Satranç Birinciliği yarışmasında sırasıyla birinci, beşinci ve dokuzuncu dereceleri almıştır (Malkoç – Şahin – Malhasyan – Solgun, 2012,159).

5.3. 1954-1991 Yıllarında Satranç

Türkiye’de satrancın tam anlamda yaygınlaşmaya başlaması TSF’nin kurulmasıyla gerçekleşmiştir. 1954 yılında derneklerin işleyişiyle ilgili bazı düzenlemeler yapılmıştır. Bu döneme kadar derneklerin işleyişi 1938 tarihindeki 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu ile yürütülmüştür. Tek Parti Döneminde Cemiyetler Kanunu çerçevesinde yapılan değişikliklerle dernek kurma önündeki engeller kaldırılmış (İnan, 2006, 221-229), 1954 yılında ise derneklerle ilgili yeniden hususî bir düzenleme yapılmıştır. Böylelikle 4771 sayılı Dernekler Kanunu ile derneklerin kuruluşu, işleyişi ve denetimiyle ilgili hükümler detaylı bir şekilde düzenlenmiştir (Altaş, 2002, 1-19). Dernekler Kanunu’nun düzenlenmesinden sonra 1954’te TSF tesis edilmiştir (Cumhuriyet, “Satrançta İkinci Federasyona Tepki”, 31.05.1991, 18). TSF, satranç sporunu toplumun bütün kesimleri için ulaşılır hâle getirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca bireylerin karar alma, düşünme ve çözüme ulaşma becerilerine katkı sağlamak üzere satrancı gençler ve çocuklar arasında benimseterek yaygınlaştırmayı hedeflemektedir. Türkiye Uluslararası Satranç Federasyonu’na ise, 1962 yılında üye olmuş (BCA.167-54-17) ve bu tarihten itibaren düzenlenen uluslararası satranç olimpiyatlarına iki yılda bir katılım göstermiştir (Dalkıran, 1995, 22). İlerleyen yıllarda farklı satranç dergileri yayın hayatına katılmıştır. Bunlardan bazıları; 1969’da Nevzat Süer tarafından kurulan Süer Satranç Dergisi, Mart 1983’te yayın hayatına atılan Satranç Dergisi, yine 1980’li yıllarda kurulan Satranç Dünyası, Gambit Satranç Dergisi, 1990’lı yıllar itibarıyla Satranç ve Hayat Dergisi, TSF yayın organı Satranç Dergisi ve son olarak İSEM Çocuk Satranç Dergisi’dir (Mavikale, “Yaşadığı Dönemlerin Tutanağı: Dergiler”, Ağustos 2009, 9).

1980’li yıllar itibarıyla çeşitli kurum ve kuruluşların satranç oyunlarına desteğini arttırdığı görülmektedir. Bu minvalde ülkemizde ilk kez bir banka desteği ile uluslararası bir turnuva tertip edilmiştir. 1982 yılında TSF ev sahipliğinde Yapı Kredi Bankası’nın desteğiyle Beyoğlu Kazım Taşkent Sanat Galerisi’nde 4. Balkan Dostluk Turnuvası düzenlenmiş ve turnuva Can Yurtseven birinciliği ile sona ermiştir (Süer Satranç Dergisi, “Balkan Dostluk Turnuvası ve İstanbul 1982 Birincisi”, Temmuz 1982, 6-7). Yine 1982 yılında Kadıköy Mühürdar’da ülkemizin ilk satranç okulu olan Satranç Geliştirme Merkezi kurulmuştur (Dalkıran, 1995, 22). Satranç Geliştirme Merkezi, bu dönemde Türk satranç sporunun ihtiyaç duyduğu satranç eğitimini veren, satranç turnuvaları düzenleyen, satranç malzemesi üreten, yayınlar yapan, kitaplar ithal ederek satrancın gelişimine destek veren bir kurum olarak kayıtlara geçmiştir (Dalkıran, Uluslararası Kuşadası, 1991, 8). Merkez, 1984 yılında Uluslararası Kadıköy Satranç Turnuvası’nı düzenlemiştir. 19 gün süren turnuva ardından Türkiye şampiyonlarından Turhan Yılmaz “Usta” normunu almıştır (Cumhuriyet, “Satranç Kadıköy Uluslararası Satranç Turnuvası”, 6.07.1984, 4). Aynı yıl liselerarası satranç turnuvası tertip edilmiştir. Yapılacak yarışmada liselerarası Türkiye birinciliğinin düzenli bir şekilde yürütülmesi maksadıyla Gençlik ve Spor Bakanlığı müessesinde bir satranç danışma kurulu oluşturulmuştur. Kurul tarafından hazırlanan yarışma esasları tüm illere gönderilerek gerekli duyurular yapılmıştır. Yarışma sonucunda eş puanı alan dört öğrenci birinci sayılmıştır (Süer Satranç Dergisi, “Gençlik ve Spor Bakanlığı”, Temmuz 1982, 3-16). Kurul aynı zamanda satrancın okullarda ders olarak okutulmasını ve liselerde zorunlu ders haline getirilmesini desteklemiştir. Satrancın bir düşünme tekniği olduğu, fen ve sosyal bilimlere yönelik diğer derslerin

öğrenilmesine katkı sağlayacağı savunulmuştur (Cumhuriyet, “Okullara Satranç Dersi Konmalıdır”, 15.01.1982, 8). Yine 1982 yılında İTÜ İnşaat Fakültesi’nde bir satranç odası kurulmuştur. Fakülte Dekanı Prof. Dr. Güngör Evren’in konuşmalarıyla açılan oda satranç sporunun üniversiteler bünyesinde yaygınlaşması bakımından oldukça önemlidir (Süer Satranç Dergisi, “İTÜ İnşaat Fakültesi”, Temmuz 1982, 5). 1990 yılında ülkemizde ilk kez uluslararası satranç turnuvası düzenlenmiştir. FIDE kurallarına uygun, İsviçre sistemi, 9 turlu, 50 hamle esasına dayanan (Dalkıran, Uluslararası Kuşadası, 1991, 11) “Uluslararası Kuşadası 1. Altın Piyon Açık Satranç Turnuvası” ile dünya şampiyonları, 19 ülke ustaları ile 22 Büyük Usta ülkemize gelmiştir. Bu turnuvadan sonra 1991 yılında TSF yeniden yapılandırılarak T.C. Başbakanlık Gençlik Spor Genel Müdürlüğü’ne bağlanmıştır (Dalkıran, 1995, 22-23).

Bu dönemde Türkiye gerek ulusal gerekse uluslararası satranç müsabakalarında oldukça aktiftir. Türkiye Ulusal Satranç Şampiyonaları 1962 yılında başlamıştır. Çalışmamız kapsamında 1991 yılına kadar gerçekleştirilen yarışmalarda başarı sağlayarak birincilik elde eden isimler şunlardır: Nevzat Süer, İsmet İbrahimoglu, Siraccetin Bilyap, Ferit Boysan, İlhan Onat, Ergun Gümrükçüoğlu, Feridun Öney, Suat Soylu, Turhan Yılmaz, Adnan Şendur, Ateş Ülker, Can Yurtseven, Suat Atalık, Cem Karadağ, Hakan Erdoğan. Satranç sporunda kadın alanında birincilik kazanan isimler ise; Linda Çakır, Gülümser Yılmaz, Joan Arbil, Nimet Yardımcı ve Nilüfer Çınar Çorlulu’dur (Kulaç, 2013, 114). Çeşitli üniversite ve liseler bünyesinde düzenlenen turnuvalar da ulusal gelişmeler arasında zikredilebilir. Bu çerçevede üniversite kulüplerinin ilk örneklerinden olan İstanbul Teknik Üniversitesi Satranç Kulübü’nün düzenlediği turnuva 21 Nisan 1963’te sonlanmıştır. Turnuvaya İstanbul Türk Satranç Kulübü, İTÜ Satranç Kulübü, Elektrik Ekibi, Robert Akademi, İTÜ Teknik Okulu ve Yüksek Denizcilik Okulu katılmıştır. Final karşılaşması İstanbul Türk Satranç Kulübü ile İTÜ Satranç Kulübü arasında gerçekleşmiş ve İstanbul Türk Satranç Kulübü birinciliği kazanmıştır (Cumhuriyet, “İTÜ Rektörlük Kupası”. 04.05.1963, 4). Cumhuriyet Gazetesi bünyesinde de çeşitli satranç yarışmaları düzenlenmiştir. Cumhuriyet Gazetesi ev sahipliğinde liseler arasında gerçekleştirilen yarışmaların ilki 1972 yılında başlamıştır. 5. yılında iki buçuk saatte elli hamle esasına dayalı olarak başlatılan turnuvaya 26 liseden toplam 104 satranççı katılmıştır (Cumhuriyet, “Düşünce Savaşı Başladı”, 23.0.1977, 8; Cumhuriyet, “Cumhuriyet’in Liselerarası Satranç Yarışması Yarın Başlıyor”, 19.04.1974, 8). İlerleyen yıllarda ülke içinde düzenlenen çeşitli festivaller kapsamında da satranç turnuvaları düzenlenmiştir. Ulusal ve uluslararası satranç turnuvalarının en meşhurlarından biri 7-12 Temmuz 1983 tarihinde Bursa Festivali kapsamında hazırlanmıştır. Festival kapsamında düzenlenen turnuvaya Bulgaristan, İtalya, Malezya, Polonya, Tunus, Yugoslavya ve Yunanistan’ın katılımı sağlanmış, teknik desteği Bursa Satranç Derneği üstlenmiştir (Cumhuriyet, “Satranç”. 13.03.1983, 4).

Uluslararası şampiyonalar incelendiğinde ise, Türkiye’nin FIDE’ye üye olduktan sonra satranç olimpiyatlarına ilk kez 1962 yılında Varna Bulgaristan’da katıldığı görülmektedir (Dalkıran, 1995, 22). Türkiye’nin 20. yüzyılda katıldığı diğer uluslararası olimpiyatlar şunlardır: 1964 yılında Tel-Aviv İsrail, 1966’da Havana-Küba, 1968’de Lugano-İsviçre (Cumhuriyet. “Satranç”. 07.05.1968, 8), 1969 R.C.D. Satranç Turnuvası (Cumhuriyet, “Tahran’da Yapılacak RCD Satranç Turnuvasına Katılıyoruz”, 18.11.1971, 8), 1970’de Siegen-Almanya, 1972 Üsküp-Yugoslavya, 1971 Yugoslavya-Pula, 1974’te Nice-Fransa, 1976 Libya, 1975 Balkan Satranç Birinciliği (Cumhuriyet, “Türkiye’nin de Katılacağı Satranç Olimpiyatları Bugün Üsküp’te Başlıyor”, 18.09.1972, 8), 1980 Valetta-Malta, 1982 Lucerne-İsviçre,

1984 Selanik-Yunanistan, 1986 Dubai-BAE (Cumhuriyet, “Satranç Olimpiyatı”, 29.10.1986, 5), 1988 Selanik-Yunanistan, 1990 Yugoslavya Novisad, 1992 Manila’da (Filipinler), 1994 Varna Balkan Şampiyonası, 1994 Moskova’da yapılan Satranç Olimpiyatları, 1996 Erivan Satranç Olimpiyatları, 1997 Hırvatistan Pula, 1998 Elista (Kalmukya Cumhuriyeti), 1999 Gürcistan Avrupa Şampiyonası. FIDE, oyuncuların oyun gücünü belirlemek maksadıyla uluslararası bir değerlendirme sistemi oluşturmuştur. Bu sisteme ELO adı verilmektedir. Sistem gereği oyuncular başarılarına göre puan almaktadır. ELO puanı belirli düzeyde puana ulaşan oyuncular çeşitli unvanlar almaktadır. Satranç alanındaki en büyük ve satranç oyuncusunun erişebileceği en yüksek onuru temsil eden unvan “Grand Master (Büyük Usta)”dır (Kulaç, 2013, 171).

6. Bulgular/ Tespitler

Dünyada izlerine ilk defa 7. yüzyılda rastlanılan satranç oyunu Hindistan’dan İran ve Arap dünyasına ardından Avrupa’ya ulaşmıştır. Satranç tarihine ilişkin ilk çalışmalar H. J. R. Murray ve Richard Eales tarafından ele alınmıştır. Satrancın ortaya çıkış ve yayılış güzergâhı hakkındaki bilimsel çalışmaların başlangıcı ise, 1694’de Thomas Hyde’in öncülüğünde başlamıştır. Satranç oyununun köken itibarıyla Hindistan, Eski Yunan ya da Roma dünyasına ait olduğunu savunulmaktadır. Bununla birlikte son yıllarda satrançla ilgili mühim araştırmalar yapan Arslan Küçükyıldız, satrancın kökeninin Turan olduğunu savunmuş ve bu tezini arkeolojik buluntular, edebî eserler, Türk halkbilim, sanat ve medeniyeti ile desteklemiştir.

Enuşirvan döneminde İran’a ulaşan satranç oyunu Arap coğrafyasından Bizans sarayına ulaşmıştır. Satrancın Müslüman Araplara geçişi oyunun gelişimi, kuralların oluşumu, yazımı bakımından dönüm noktası olmuştur. Abbasiler döneminde Türk âlim ve ustaların katkılarıyla satranç stratejisine dair farklı görüş, diziliş, taktik ve pozisyonlar belirlenmiştir. Müslüman dünyasında satranca karşı gösterilen talep ve ilgi literatüre de yansımıştır. Satranç Avrupa’ya 13. yüzyılda geçmiştir. Satrancın Avrupa’ya naklinin genellikle İspanya üzerinden gerçekleştiği kabul edilmektedir. Avrupa’da başlangıçta seçkin bir zümre oyunu olarak kabul edilen satranç 19. yüzyılda tertip edilen müsabakaların etkisiyle geniş kitlelere ulaşmıştır. I. ve II. Dünya Savaşı yıllarında doğal olarak satranç olimpiyatları düzenlenememiştir. Satranç müsabakalarında dünya şampiyonluğu maçları özellikle 1972’de gerçekleşen Fischer-Spasky maçından sonra kamuoyunun dikkatini çekmeye başlamıştır.

Osmanlı Devleti’nde kahvehanelerin kuruluşu ardından 16. yüzyılda yaygınlaşan satranç oyunu uzun yıllar bir eğlence aracı olarak görülmüştür. Fakat II. Meşrutiyet dönemindeki yenileşme faaliyetlerine paralel bir şekilde entelektüel bir aydın oyunu kimliğine bürünmüştür. Cumhuriyet’in ilanından sonra satranç oyunu ulusal ve uluslararası gelişmeler çerçevesinde üç ayrı periyotta incelenmiştir. Satrancın gelişme dönemi olan 1936-1954 periyodunda satranç bir kahvehane/eğlence oyunu kabul edilmekle birlikte yavaş yavaş eğitim hayatı içerisine dahil edilmiştir. 1936-1954 periyodunda Türkiye’deki ilk satranç kulübü (Ankara Satranç Kulübü) kurulmuştur. Ardından İstanbul Satranç Derneği kurulurken Bursa, İzmir gibi vilayetlerde de satranç dernekleri teşkil edilmiştir. Dönem sonlarına doğru satranç oyunu, halkevleri, belediyeler bünyesinde tercih edilen bir oyun haline gelmiştir. 1954-1991 periyoduna dair en mühim gelişme ise, Türkiye Satranç Federasyonu’nun kurulmasıdır. Kısa bir süre sonra Türkiye, Uluslararası Satranç Federasyonu’na üye olmuştur. Bu süreçte satranç alanındaki eserler, gazete ve dergiler yayın hayatına girerken, Türkiye’nin ilk satranç okulu kurularak satranç alanında müstakil bir kurum eğitim-öğretim hayatına dahil edilmiştir.

Makale boyunca ele alınan ve yukarıda ana hatlarıyla vurgulamaya çalıştığımız bu süreç daha genel bir çerçeve sunmak amacıyla kavramlar üzerinden Matris Analizi ile değerlendirilmiştir. Bu analizin amacı asırlar boyu devam eden döngü içerisinde satranç oyununun bileşen, etkileşim ya da ayrışma noktalarını kategorilendirerek Türk kültür ve tarihinde Cumhuriyet dönemine ulaşan süreci ortaya çıkarmaktır. Analiz yapılırken tarihsel çerçevede akış ve başlık sıralaması esas alınarak zaman, coğrafi bölge, kimlik/devlet, oyunda zaman içerisinde ortaya çıkan farklılıklar ya da kazanımlar, oyuna ilgi gösteren kesim ve oyunun niteliği/oyuna karşı bakış açısı gibi hususlar makale içerisindeki özgün ve çarpıcı kavramlar ile çeşitlendirilmiştir. Böylelikle satranç oyununun Türk kültür tarihinde geçirdiği değişim ve dönüşüm sergilenirken Cumhuriyet döneminin kazanımları ve modernleşme süreci somutlaştırılmıştır.

Tablo 2: Satrancın Gelişim Aşamaları (Matris Yöntemi)

	Başlıklar	Zaman Dilimi	Coğrafi Bölge	Kimlik/Devlet	Oyundaki Farklılaşma	Oyunun Kazanımları	Oyunun Niteliği	Oynayan Kesim
1.	Satrancın Kökeni Hakkındaki Türk Tezi	M.Ö.50 M.S.200	Hindistan	Kuşhan Türkleri	-	Delverzin Tepe Kazıları, Semerkand Afrasiyab Kazıları, Rusya Don Irmağı Kazıları, Mangala, Don Değiştirme ile Benzerlikler	Askerî-savaş, Eğlence Oyunu	Türk Hakanları, Halk
2.	Satrancın İslam Dünyasında (Arabistan) Yayılışı	226-651 Enuşirvan Dönemi	İran	Sasani İmparatorluğu	Bilişsel ve Spiritüel Gelişim Aracı	-	Askerî, Zihinsel, Eğlence Oyunu	Halk, Saray, Ulema, Bürokrat
3.	Türklerin Satranca Katkıları	8. yy. ve sonrası.	Irak	Abbasi Halifeliği	Diziliş ve Taktiksel Farklılıklar	Müslüman ve/veya Türk Ustaların Eserleri ile Satranç Literatürüne Katkıları, Satrancın Altın Çağı	Askerî, Stratejik, Saray Oyunu	Halk, Saray, Ulema, Bürokrat
	Türklerin Satranca Katkıları	11. yy.	İran (Nişabur), Anadolu.	Büyük Selçuklular	-	Kervansaray ve Kütüphanelere Satranç Takımlarının Eklenmesi	Askerî, Stratejik, Saray ve Eğitim Oyunu	Halk, Saray, Ulema, Bürokrat
	Türklerin Satranca Katkıları	16-20. yy.	Rumeli, Kuzey Afrika ve Anadolu.	Osmanlı Devleti	-	Entelektüel Aydın Oyunu	Askerî, Stratejik, Saray, Eğlence ve Eğitim Oyunu	Halk, Saray, Ulema, Bürokrat

4.	Avrupa'da Satranç Oyunun Gelişimi	13-20. yy.	Endülüs Üzerinden İtalya	Endülüs Devleti	Süre Sınırlaması	Kempele-Türk Adlı Satranç Otomati, Satranç Müsabakalarının Başlatılması, Nizamnamelerinin Kullanılması, Fischer-Spasky	Eğitim ve Eğlence Oyunu	Seçkin, Zengin ve Âlim Oyunu, Halk Oyunu
5.	Cumhuriyet Dönemi 1936 Öncesi Dönem	20. yy.	Anadolu ve Trakya	Türkiye Cumhuriyeti	Zihinsel Modernleşme Unsuru	Orta Dereceli Mekteplerde Kullanılması	Eğlence, Eğitim Oyunu	Halk, Bürokrat, Öğrenciler
6.	Cumhuriyet Dönemi 1936-1954 Dönemi	20. yy.	Anadolu ve Trakya	Türkiye Cumhuriyeti	Zihinsel Modernleşme Unsuru, Kurumsallaşma Dönemi	İlk Satranç Derneğinin Kuruluşu, Türkiye Şatranç Dergisi	Eğlence-Cemiyet Oyunu, Eğitim Oyunu	Halk, Bürokrat, Öğrenciler
7.	Cumhuriyet Dönemi 1954-1991 Dönemi	20. yy.	Anadolu ve Trakya	Türkiye Cumhuriyeti	Zihinsel Modernleşme, Kurumsallaşma ve Toplumsallaşma Unsuru	TSF, Ulusal ve Uluslararası Turnuvalar, ELO, Grand Master, Satranç Okulu, Toplumsallaşma	Eğlence-Cemiyet Eğitim Oyunu, Zihinsel Toplumsal Dönüşüm	Halk, Bürokrat, Öğrenciler

Oldukça eski tarihlerden itibaren bir çeşit zekâ ve strateji oyunu olarak kabul edilen satranç oyununun kökeni hakkında günümüze ulaşan iki Türk tezi mevcuttur. İlk görüş, M.Ö. 50 - M.S. 200 Kuşhan Türkleri tarafından keşfedilerek oynanan bu oyunun Hindistan'dan tüm dünyaya yayıldığı yönündedir. Araştırmacı Arslan Küçükyıldız tarafından ortaya atılan bu iddia çeşitli arkeolojik buluntular ve kültürel benzerlikler aracılığıyla desteklenmiştir. İddianın en somut delilleri Özbekistan'da Delverzin Tepe kazılarında M.S. 100'lü yıllara ait olduğu belirlenen satranç taşlarıdır. Nitekim bu tarihlerde Delverzin Tepe Hindistan'ı fetheden Kuşhan Türklerinin başkentidir. Benzer şekilde Özbekistan Semerkant yakınlarında yapılan Afrasiyab kazılarında da bazı satranç taşları bulunmuş ve 7 parçadan oluşan bu taşların M.S. 762 yılına ait olduğu tespit edilmiştir. Semerkant'ın bir Türk yurdu olması ve Afrasiyab'ın da bir Türk hakanı olması söz konusu iddiaların dayanaklarını oluşturmaktadır. Son olarak Rusya Don Irmağı çevresinde bulunan satranç taşlarının Türk yerleşim bölgelerinde ortaya çıkması Türk tezini kuvvetlendirmektedir. Küçükyıldız'ın dikkat çekmek istediği bir diğer nokta ise Türk kültüründeki bazı oyunların satranç oyunu ile benzerliğidir. Mangala, Don Değiştirme gibi kadim Türk oyunlarının bazı kural ve taktiklerinin satranç oyunu ile benzeşmesi söz konusu oyunların Satrancın Atası olabileceği şeklinde yorumlanmıştır. Bu dönemde askerî niteliği ile ön plana çıkan satranç Türk hakanları ve halk arasında yaygın bir şekilde oynanmaktadır.

Satrancın tarihsel çerçevede İslam dünyasına aktarılışı Enuşirvan döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde İran'a ulaşan satranç oyunu Arap yarımadasından Bizans sarayına ulaşmıştır. Müslüman Araplar oyunun gelişimi bakımından oldukça önemli katkılarda bulunmuştur. Ortaçağ İslam dünyasında bilim, sanat ve edebiyattaki

gelişmelere paralel bir şekilde satranç oyunu bilişsel ve spiritüel gelişimin bir parçası olarak kabul edilmiştir. Bu anlamda zihinsel, askerî ve eğlence aracı olarak görülen satranç hem halk arasında hem sarayda oynanan devlet adamları ve ulemanın tercih ettiği bir oyundur.

Türklerin satrancın gelişim ve ilerleyişine katkılarına dair ilk kayıtlara Abbasiler döneminde rastlanılmaktadır. Abbasi Devleti'nde yaşayan bazı Türk alimlerinin desteğiyle 8. yüzyılın ortalarından itibaren satranç oyununda mühim değişiklikler kaydedilmiştir. Bilhassa Türk şair ve edip Ebubekir Sûlî'nin dönemin usta oyuncularını yenerek "Satracın Atası" şeklinde ün kazanması yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Sûlî, satrancın strateji ve taktiklerini ele alan "Kitab el-Satranc" isimli bir kitap yazmıştır. Bu kitap Ortaçağ'da satranç literatürüne ait öncü eserlerden biridir. Sûlî'nin aynı zamanda Abbasi saraylarında muallimlik ve mürebbiyelik vazifelerinde bulunduğu göz önüne alındığında, oyunun saray eğitimi niteliği ile ön plana çıkmasında yine Türk ustaların katkısı olduğunu söylemek mümkündür. 11. yüzyılda Büyük Selçuklular döneminde satrancın hükümdarlar arasında sıklıkla oynanan bir spor dalı olduğu görülmektedir. Padişah ve nedimlerin savaş taktiklerini iyi kavraması hususunda sarayda eğitim yönüyle ön plana çıkan satranç, ilim erbabı için kütüphanelerde yolcular için de kervansaraylarda bulundurulmuştur. Bu husus satrancın toplumda yaygınlaştırılması bakımından oldukça önemlidir. Osmanlı Devleti döneminde ise 16. yüzyılda kahvehanelerin kuruluşu ardından halk arasında yaygınlaşan satranç oyunu II. Meşrutiyet döneminde bir "aydın ve entelektüel" oyununa dönüşmüştür. Kahvehane müşterilerinin kitap okuyarak ya da edebiyat-sanat üzerine değerlendirmeler yaparak vakit geçirdiği ortamda birçok oyun içerisinde satrancın tercih edilmesi bu oyunu seçkin bir kimliğe bürümüştür. Türklerin satrançla ilgilendiği tüm dönemlerde satranç halk, saray, ulema, bürokrat tarafından tercih edilen, rağbet gören bir oyun olmuştur.

Satrancın Avrupa'ya nakli 13. yüzyıla uzanmaktadır. Genellikle Endülüs üzerinden İtalya'ya ve İtalya'dan tüm Avrupa'ya yayıldığı kabul edilen satranç oyunu 20. yüzyıla kadar çeşitli değişimlere sahne olmuştur. Avrupa'daki en büyük yenilikler ise 18./19. yüzyıllarda gerçekleşmiştir. Macaristanlı Wolfgang von Kempelen, 1769 yılında yaptığı bir satranç otomatına Türk gibi kuvvetli sözcüğünden esinlenerek "Turk" adını vermiştir. Satranç robotu 1770-1854 yılları arasında Avrupa ve Amerika'yı dolaşmış fakat 1854 yılında Philadelphia'da yer alan Çin Müzesi'nde sergilenirken bir yangın neticesinde tamamen yok olmuştur. 1851 yılında ise ilk satranç müsabakası Londra'da düzenlenmiş ve 1922 yılına kadar düzenli bir şekilde devam etmiştir. 1853 yılında oyuna yeni bir kural dahil edilerek süre sınırlaması getirilmiştir. Macar Lowenthal ve Alman usta Horwitz'in önerisine uygun olarak taraflara 10'ar dakika hamle süresi tanınmış ve bu süreyi aşanların para cezasına çarptırılması uygun görülmüştür. Müsabakalarda oyuncular arasında oyunun kurallarını ve cezalarını içeren nizamnamelerin kullanılması da oyuna getirilen yenilikler arasındadır. I. ve II. Dünya Savaşı yıllarında duraklama dönemine giren satranç oyununun yeniden ivme kazanarak kamuoyunun dikkatini çekmesi 1972'de düzenlenen Fischer-Spasky maçından sonra gerçekleşmiştir. Dönem başlarında satranç seçkin bir zümre tarafından tercih edilirken kulüplerin yaygınlaşmasıyla doğru orantılı olarak halk arasında yayılmıştır.

Cumhuriyet'in ilanından sonra yeni bir ulus-devlet inşası sürecinde eğlence oyunları, mekânları ve biçimleri ile birlikte modernleşme sembolü olarak ele alınmıştır. Eğitim, kültür-sanat, çevre ve şehircilik gibi çeşitli kademelerde başlatılan modernleşme yalnızca kurumsal düzeyde tutulmamıştır. Mekân ve kurumsal değişimin toplumda yaratacağı zihinsel dönüşüm de göz önünde bulundurularak yenileşme hareketleri tam

anlamda toplumsal bir proje olarak değerlendirilmiştir. Bu siyasî argümanın bir gereği olarak 1936 öncesi dönemde satranç üzerindeki kahvehane oyunu algısı kırılmak istenmiştir. Bu maksatla siyasî liderler topluma rol model teşkil edecek şekilde satranç oyunuyla iştigal ederken, oyun eğitim-öğretim programlarına dahil edilerek zihinsel yönü ön plana çıkarılmıştır. Dolayısıyla 1936 öncesi dönem satranç oyununun kahvehanelerden eğitim kurumlarına devşirilen dönüşüm yolculuğunun başlangıcını oluşturmaktadır. 1936-1954 periyodu ise zihinsel modernleşmenin sürdürüldüğü fakat aynı zamanda kurumsallaşma adına önemli adımların atıldığı bir süreçtir. 1936 yılında kurulan Ankara Satranç Kulübü Türkiye’de satrancın profesyonel bir spor dalı olarak kabul edilmesindeki en çarpıcı girişimdir. Kulüp kurulduktan kısa bir süre sonra ulusal ilk satranç şampiyonluk turnuvası düzenlenmiştir. Ankara Satranç Kulübü, Maarif Vekaleti’ne ilk-orta ve yüksek dereceli mekteplerde satranç odalarının kurulmasını teklif etmiştir. Eğitimde satrancın yaygınlaştırılması çabaları devam ederken cumhuriyet döneminde ordu evlerinde en çok tercih edilen oyunun satranç oluşu oyunun stratejik önemini hâlâ koruduğunu göstermektedir. Dönem ortalarında halkevleri bünyesine dahil edilen satranç oyununun gençlerin bilişsel gelişimine faydası sık sık vurgulanmıştır. 1945 yılında satranç alanında spesifik ilk dergi olan “Türkiye Şatranç Dergisi” yayın hayatına katılmıştır. 1954 yılı Türkiye’de satrancın yaygınlaşması bakımından oldukça kritiktir. Nitekim bu tarihte Türkiye Satranç Federasyonu kurulmuştur. Federasyonun kuruluşu ile satranç sporu toplumun her kesiminde erişilebilir hale gelmiştir. 1962’de Türkiye Uluslararası Satranç Federasyonu’na üye olmuş, böylelikle satranç arenasında ulusal ve uluslararası girişimlere dahil olmuştur. İlerleyen yıllarda farklı satranç dergileri yayın hayatına katılmıştır. 1982 yılında ise Kadıköy’de ilk satranç okulu olan Satranç Geliştirme Merkezi kurulmuştur. Bütün bu kurumsal girişimlerin yanı sıra ELO puanlama yöntemi ya da en yüksek satranç oyuncusunu temsil eden “Grand Master” unvanı gibi sistemsal alanda getirilen yenilikler oyunun niteliğini arttırmıştır. Cumhuriyet döneminde 1936’dan 1991 yılına uzanan periyot incelendiğinde, satranç oyununun zihinsel, toplumsal, kültürel dönüşüm aracı ve modern eğitimin bir parçası olarak konumlandırıldığı ve doğal yaşamın bir parçası olarak toplumun tüm kesimlerine entegre edildiği görülmektedir.

Sonuç

Satranç oyunu, ortaya çıkış, yayılış ve etkileri bakımından oldukça büyük bir medeniyet havzasını içerisine almaktadır. İran, Arabistan, Mısır, Mezopotamya, Hindistan, Yunanistan, Çin, Rusya ve İrlanda gibi geniş bir coğrafyada büyüyüp gelişen satranç, Avrupa’ya naklettikten sonra dünya üzerinde yaygınlaşmıştır. Oyunun zekâ, düşünme, analiz, karar verme, konsantrasyon, strateji geliştirme, sabır ve disiplin gibi kazanımların yanı sıra askerî strateji ve eğitim sahasına etkileri göz önüne alındığında insanoğlunun hayatta kalma mücadelesini daha anlamlı kıldığı açıkça ortadadır. Bu vasıflarıyla satranç Türk tarih ve kültür hayatında derin ve oldukça köklü bir yer edinmiştir. Selçuklulardan Osmanlı Devleti’ne, toplum hayatından saraya uzanan satranç oyunu nihayetinde Türkiye Cumhuriyeti’ne aktarılmıştır. Bu süreç bizlere satranç oyununun aynı zamanda bir kültürel devamlılık ögesi olduğunu göstermektedir.

Cumhuriyet döneminde satranç Osmanlı Devletinden alınan miras üzerine şekillenerek geliştirilmiştir. Satrancın gelişme evresi olarak tanımlandığı 1930’lu yıllarda oyun eğitim hayatına dahil edilerek bilimsel bir kimlik kazanmış ve oyunun zihinsel yönü ön plana çıkarılmıştır. Yine bu dönemde satranç Cumhuriyet

yönetiminin ideolojisi ile bütüncül bir şekilde ilerleme kaydetmiştir. Dönemin kültür-sanat ya da eğlence mekânları içerisinde genellikle kahvehanelerde oynanan satranç, münevverlerin gittikleri kıraathanelerde daha fazla tercih edilmektedir ve klasik kumar oyunlarından ayrıştırılmaktadır. Bu anlamda satrancın bir zihinsel ya da kültürel modernleşme unsuru olarak konumlandırılmaya çalışıldığı ortadadır.

1936 yılında Ankara'da kahvehanelerde satranç oyununun yasaklanması ve birtakım sınırlamalar getirilmesi sonucunda satranç oynanabilecek mekân/yer arayışı ortaya çıkmıştır. Bu girişim müstakil bir kulüp kurulması ile sonuçlanmış ve Türkiye'nin ilk satranç derneği Ankara'da tesis edilmiştir. Ardından İstanbul ve diğer şehirlerde kurulan satranç kulüpleri ile satranç sporunun kurumsallaşma dönemi başlamıştır. Kurumsallaşma döneminde satranç sporunun bilişsel ve kişisel kazanımları vurgulanarak satrancın eğitim hayatını tamamladığı tezi desteklenmiştir. Bu misyonla modern eğitim kurumlarında yaygınlaşmaya başlayan satranç, eğlence ve kültür hayatındaki konumunu daha da güçlendirmiştir. Söz konusu dönemde birer kültür müesseseleri olarak karşımıza çıkan halkevleri ve halkodalarında da satranç takımları, satranç kitapları yaygınlaştırılarak oyunun halka tanıtımı sağlanmıştır. 1954 yılında Türkiye Satranç Federasyonu'nun kurulması ile profesyonel hayata geçiş yapan satranç sporu uluslararası kural ve normlara uygun bir şekilde ilerlemiştir. Bu dönemde kulüpler, belediye etkinlikleri, halkevleri, üniversiteler ve festivaller aracılığıyla satranç severlere saygın bir rekabet ortamı sunularak faaliyetler arttırılmıştır. Satranç sporu böylelikle halk içerisinde yaygınlaşmış ve toplumsal bir boyut kazanmıştır. Ayrıca kurulan satranç eğitim merkezleri satranç öğretiminin yanı sıra satranç alanında ulusal yayınlar yapan, uluslararası yayınları tedarik eden kültürel kurumlar olarak da ön plana çıkmıştır. Böylelikle eğitim, bilim, kültür ve sanatla iç içe geçen satranç sporu çok yönlü bir araç haline gelmiştir.

Günümüzde büyük bir özveriyle çalışmalarını sürdüren Türkiye Satranç Federasyonu, dünya satranç platformunda Türkiye'yi saygın ve öncü bir konuma taşımayı hedeflemektedir. Bu minvalde satranç sporuyla ilgili ortaya atılan Türk tezlerine yönelik nesnel çalışmalar arttırılmalı, bu tarihî sorumluluk alanında uzman araştırmacılar tarafından üstlenilerek Türk dünyası kültür tarihine gereken destek sunulmalıdır.

Kısaltmalar

Bkz.	Bakınız.
BCA.	Başkanlık Cumhuriyet Arşivi
Thk.	Tahkik/Edisyon Kritik
TSF	Türkiye Satranç Federasyonu
FIDE	Uluslararası Satranç Federasyonu

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

BCA.167-54-17

BCA. 1347-476-1

BCA. 901-523-1

BCA. 490-1-0-0/ 4-18-10

BCA. 490-1-0-0/994-842-2

Sürelî Yayınlar⁴

Akşam

Cumhuriyet

Çınaraltı Dergisi

Hakimiyet-i Milliye

Kütahya Gazetesi

Mavikale

Sabah

Süer Satranç Dergisi

Ulus

Ülkü Halkevleri ve Halkodaları Dergisi

Vakit

Telif ve Tetkik Eserler

Akbulut, Uğur. “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Kahvehanelerden Kaynaklanan Sosyal Sorunlara Dair Bazı Tespitler”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, no.54, 2015.

Akyazıcı Özkoçak, Selma. “Kamusal Alanın Üretim Sürecinde Erken Modern İstanbul Kahvehaneleri”, *Osmanlı Kahvehaneleri Mekân, Sosyalleşme, İktidar*, Ed. Ahmet Yaşar, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010.

Altaş, Hüseyin. “4748-4471 Sayılı Yasalarla Dernekler Kanunu’nda Yapılan Değişiklikler ve Mevzuata Etkisi”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, no. 6, 2002.

Altınay, Ramazan. “Satranç”, *İslâm Ansiklopedisi*, 36. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.

Askerlik ve Kışlalarda Satranç, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2005.

Aydın, Hamza Alperen. *Bir Antik Disiplinin Yolu: Satranç ve Felsefenin Ortak Yürüyüşü*, Yüksek Lisans Tezi, Bingöl Üniversitesi, 2024.

Baran, Tülay Alim. “Atatürk’ün Eğitim Düşüncesi”, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu*, Haz. Murat Alper Parlak, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2010.

Bursalıoğlu, Ziya. “Atatürk Döneminde Eğitim Felsefesi ve Yenileşmesi”, *Atatürk Devrimleri ve Eğitim Sempozyumu*, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1981.

Çaksu, Ali. “18. Yüzyıl Sonu İstanbul Yeniçeri Kahvehaneleri”, *Osmanlı Kahvehaneleri Mekân, Sosyalleşme, İktidar*, Ed. Ahmet Yaşar, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010.

Dalkıran, H. Sertaç. *Satrançta Strateji ve Açılış Teorisi Ansiklopedisi*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1991.

Dalkıran, H. Sertaç. *Uluslararası Kuşadası 1. Altın Piyon Açık Satranç Turnuvası*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1991.

Dalkıran, H. Sertaç. *Satranç Eğitim Metodu*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1995.

Demir, Şeyhmus – Sesli, Mutlu – Veysel Yılmaz. “Türk Modernleşmesi: Eleştirel Bir Bakış”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2/2008.

Deniş, Halil Emre. “Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Kahvehaneler: Sosyal ve Siyasal Yaşamın İncelenmesi”, *Akademik Bakış Dergisi*, 27/2011.

Dere, Umut. “Operatör Emin Bey (Erkul) (1881-1964)”, *Atatürk Ansiklopedisi*, Atatürk

4 Dergilerin kullanılan sayıları dipnotlarda gösterilmiştir.

- Araştırma Merkezi Yayınları, 2020.
- Eales, Richard. *Chess The History of a Game*, İngiltere: London, 1985.
- Emeksiz, Abdülkadir. “İstanbul Kahvehaneleri”, *Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul 2*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2009.
- Ercan, Ayşe Beyza. “Satranç: Doğu Medeniyetinin Batı’ya Bir Hediyesi”, *Hümanitas Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 9, 2021.
- Georgon. François. “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminde İstanbul Kahvehaneleri”, *Doğu’da Kahve ve Kahvehaneler*, (Çev. Meltem Atik, Esra Özdoğan), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022.
- Gregoire, Helene Desmet – François Georgeon. *Doğu’da Kahve ve Kahvehaneler*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- Harbin Simülasyonu Satranç ve Ötesi*, Ankara: Kara Kuvvetleri Eğitim ve Doktrin Komutanlığı Yayınları, 2000.
- Hattox, Ralph S. *Kahve ve Kahvehaneler Bir Toplumsal İçeceğin Yakındoğu’daki Kökenleri*, Çev. Nurettin Elhüseyni, Ankara: Yurt Kitap Yayın, 1998.
- Hayat Mücadeleleri: Selahattin Adil Paşa’nın Hatıraları*, İstanbul: Zafer Matbaası. 1982.
- Hüseyin Emrullah. *Ameli ve Nazari Satranç Rehberi*, Şehzadebaşı: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1927.
- İnan, Süleyman. *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*, Ankara: Liberte Yayınları, 2006.
- İsmail Gelenbevi’nin Satranç Risalesi*, Haz. Bihter Gürışık Köksal, Sevda Kaman, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Kanat, Halil Fikret. *Satranç Kılavuzu*, Ankara: Ulus Basımevi, 1936.
- Karakaş, Mehmet. *Modernlik Küreselleşme ve Türkiye’nin Kimlikler Evreni*, İstanbul: Küre Yayınları, 2020.
- Karakaş, Mehmet. “Türk Modernleşmesi Üzerine Değerlendirmeler”, *Sosyologca*, 24/2022.
- Kırlı, Cengiz. “Kahvehaneler ve Hafiyeler: 19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı’da Sosyal Kontrol”, *Toplum ve Bilim*, no.83, 1999-2000.
- Kırlı, Cengiz. “Kahvehaneler: 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda Kamuoyu.”, *Osmanlı Kahvehaneleri Mekân, Sosyalleşme, İktidar*, Ed. Ahmet Yaşar, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010.
- Kitâbü’ş-şatranç. Adlî, Ebû Bekr Muhammed b Yahyâ b. Abdillâh b. Abbâs b. Muhammed b. Sül-Tegin Bağdâdî Şatrancî Suli*. Thk. Fuat Sezgin, Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1986.
- Kulaç, Olgun. *Başlangıç Düzeyi Satranç Kaynak Kitabı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- Kurnaz Şahin, Feyza. “I. Dünya Savaşı ve Sonrasında Kumarın Yaygınlaşması ve Osmanlı Devleti’nin Aldığı Önlemler”, *Sefad*, no. 41, 2019.
- Küçükyıldız, Arslan. “Satrancın Atası Olan Türk Zekâ Oyunu: Mangala”, *Günümüzde Çocuk Oyunlarında ve Oyuncaklarında Yaşanan Değişimler Sempozyum Bildirileri*, 2010. https://www.academia.edu/4457887/Satran%C3%A7%7C4%B1n_Atas%C4%B1_Olan_T%C3%BCrk_Zek%C3%A2_Oyunu_Mangala
- Küçükyıldız, Arslan. “Bir Türk Zekâ Oyunu Olarak Satranç; Satrancın Kökeni”, 2014, https://www.academia.edu/13499911/Bir_T%C3%BCrk_Zek%C3%A2_Oyunu_Olarak_Satran%C3%A7_Satranc%C4%B1n_K%C3%B6keni (Erişim tarihi: 05.09.2024).
- Küçükyıldız, Arslan. “Satranç ve Don Değişirme (Kabalğan)”, 2014, https://www.academia.edu/4457887/Satran%C3%A7%7C4%B1n_Atas%C4%B1_Olan_T%C3%BCrk_Zek%C3%A2_Oyunu_Mangala.
- Kütükçü, Murat. *Selahattin Adil Paşa (1882-1961)*, Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2012.
- Malkoç, Eminalp – Ali Şahin – Silvert Malhasyan – Sertaç Solgun. “Kadıköy Halkevi ve

- Faaliyetleri (1935-1951)", *Recent Period Turkish Studies*, no. 10, 2012.
- Manak, Süleyman. *İlköğretim Okullarında Uygulamaya Konulan Seçmeli Satranç Dersi Programının İncelenmesi (Kütahya İli Örneği)*, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi, 2007.
- Makaroğlu, Bahtiyar, ed. *Satranç Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Türkiye Satranç Federasyonu Yayınları, 2021.
- Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî. *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti)*, Çev. Ahmed Ateş, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1957.
- Murray, H. J. R. *A History of Chess*, Fransa: Paris, 1913.
- Nizamülmülk. *Siyasetnâme (Siyerü'l-mülûk)*, Çev. Nurettin Bayburtlugil, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009.
- Olgun, Kenan. *Türkiye'de Halkevleri Gerçeği Teftiş Raporları Işığında Birinci Yılında Halkevleri (Halkevleri ve Kocaeli Halkevi Örneği)*, Ankara: Iksad Publications, 2019.
- Özaydın, Abdülkerim. "Sûlî Ebubekir", *İslâm Ansiklopedisi*, 37. cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Öztürk, Serdar. *Cumhuriyet Türkiyesinde Kahvehane ve İktidar (1930-1945)*, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2006.
- Peçevî İbrahim Efendi. *Peçevî Tarihi I*, Haz. Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1981.
- Safi, İsmail. "Cumhuriyet Döneminde Kahvehanelerin Mekânsal İşlevselliği ve Siyasal Figür Olarak Kahvehaneler", *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, no.8, 2018.
- Salâh. Birsal. *Kahvehaneler Kitabı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1983.
- Sami, Şemseddin. *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1978.
- Saraçgil, Ayşe. "Kahve'nin İstanbul'a Girişi (16. ve 17. Yüzyıllar)", *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*, (Çev. Meltem Atik, Esra Özdoğan, Ed. François Geogon), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 2022.
- Savaş, Müslüme Melis. "Babürlerde Oyunlar ve Eğlenceler", *Gazi Akademik Bakış*, no.17, 2023.
- Standage, Tom. *Mekanik Türk 18. Yüzyılın Ünlü Satranç Oynayan Makinesinin Yaşamı ve Dönemi*, İstanbul: Saga Yayınları, 2004.
- Tekerek, Mehmet. *İlköğretim Okulları İçin Satranç*, Ankara: Gün Yayıncılık, 2005.
- Toros, Taha. *Kahvenin Öyküsü*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2005.
- Tural, Osman. "Kırk Yıllık Hatırın İletişim Mekânı Olan Kahvehaneler", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/2014.
- Uluğtekin, Murat. *Eski Türk Edebiyatında Satranç ve Tavla*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1994.
- Ulusoy, Kadir. "Türk Toplum Hayatında Yaşatılan Kahve ve Kahvehane Kültürü", *Millî Folklor*, 49/2011.
- Ünal, Necdet. "Kur'an'da Meysir Kavramı ve Günümüzdeki Bazı Kumar Türlerinin Bu Çerçeveye Değerlendirilmesi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, no.10, 2010.
- Ünal, Necdet. "Kur'an'ın İçki Yasağı Tedriciliği Üzerine Bir Araştırma", *Kelam Araştırmaları*, 9/2. 2011.
- Ünver, A. Süheyl. *Türkiye'de Kahve ve Kahvehaneler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1963.
- Yaşar, Ahmet. "Osmanlı Şehir Mekanları: Kahvehane Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, no.3, 2005.

Yaşar, Ahmet. "Erken Modern Osmanlı'da Kahvehane Yasaklamaları", *Osmanlı Kahvehaneleri Mekân, Sosyalleşme, İktidar*, Ed. Ahmet Yaşar, İstanbul, 2010.

Yeşilyurt, Ahmet. *Tarihe Zar Atmak Tanzimat'tan Erken Cumhuriyet'e Kumar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2022.

Yıldız, Mehmet Ali, "Beyazıt'da Bir Kültür Ortamı: Küllük Kahvesi", *Mavi Atlas*, 4/2015.

Extended Abstract

Chess is a kind of intelligence and strategy game, dating back to ancient times. Thanks to its positive contributions to mental development and military training, it had an important and distinguished place throughout the Turkish history. As a matter of fact, the chess game, which is defined as the struggle of two minds, was seen by the Turkish "khans" as a simulation area where war tactics were applied through certain pieces. There have been different claims about its invention and course of spread. The chess game, which grew and developed in a wide basin of civilization such as Iran, Arabia, Egypt, Mesopotamia, India, Greece, China, Russia and Ireland, became common in the world after being transferred to Europe. The transfer of chess to the Islamic world was a turning point in terms of the development of the game, the formation of rules and transfer to the West. It is stated in the sources of the period that Muslim states played an important role in the spread and development of chess in the society. In the Ottoman Empire, the chess appears as a part of entertainment culture in social life. Known as a coffeehouse game among the people, it was recorded as an element used in the education of princes in the palace.

During the Republican period, the century-old coffeehouse culture underwent several political, economic and structural changes. Coffeehouses, one of the dynamic entertainment venues popular with the public, gained literary and cultural variety with the Second Constitutional Monarchy. This transformation process became more evident with the Republic, and all structures in society, including entertainment venues, were taken as symbols of modernization. The chess, which was still perceived as a coffeehouse game in the early years of the Republic, was also affected by this wind of change. After entering a process of growth and development during the Republican period, this game gained an institutional identity. Having been included in educational institutions since the first years of the Republic, it progressed step by step towards professionalization. Chess clubs were established in various provinces, the first of which was in Ankara, and it was popularized throughout the country. National tournaments initiated by the clubs directly contributed to the training of Turkish chess players. Chess tournaments were organized within the scope of various festivals, so that chess masters brought together. In this process, developments in the world were closely followed, and the membership to international institutions and organizations was ensured.

As a result of all these developments, the chess, which started to be seen as a professional sport, also affected the cultural world of the Republican period. The chess clubs gained importance as places where cultural, social and sportive activities were carried out and where children and adults interacted collectively. The importance and value of the chess was also reflected in the world of literature, and many independent journals were published in the field of chess. The articles written by master writers in various magazines and newspapers influenced the public by making it known. In this study, the development and professionalization process of the chess in the Republican period have been tried to be presented in a multi-faceted way. This study is classified within the framework of national and international developments in the field of chess in the Republican period.

